

ALEVİLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Alevi Studies

HAKEMLİ DERGİ

Yaz/Summer 2012, Sayı/Volume 3

Uluslararası Süreli Yayın - 6 ayda bir yayımlanır - Ücretsizdir.

ISSN 2146-4421

Ankara, Mayıs - 2012

OSMANLI DÖNEMİNDE DERSİM'DE SOSYAL YAPI VE DERSİM ALEVİLİĞİ *DERSİM'S SOCIAL STRUCTURE AND ALEVI DURING OTTOMAN PERIOD*

İbrahim YILMAZÇELİK¹

ABSTRACT

ÖZET

Osmanlı hakimiyeti boyunca Dersim Bölgesi, özellikle aşiretlerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölge olmuştur. Bölgenin coğrafi şartları, devletin bu bölge ile ilgilenmesini zorlaştırmış ve bir nevi bu bölgede yaşayan insanlar kaderlerine terk edilmişlerdir. Bu dönem içerisinde bu bölgede yaşayanlar özellikle Aleviliğe sarılmışlar ve bu sayede varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte devlet uzun bir dönem bu bölge ile ilgilenmediğinden dolayı, Dersim'in sosyal yapısı ve bu bölgedeki Alevilik anlayışı hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. Bu sebeple konu ortaya konulurken, sadece durum tespiti yapılmış ve kesin hükümler verilmekten özellikle kaçınılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Alevilik, Seyyid, Osmanlı, Sosyal Yapı.

Especially tribes has lived intensely in Dersim region during the Ottoman domination. Geographical conditions have not helped the government to take care of this region and people living in this region have been abandoned to their fate. Living in this region have embraced especially the Alevi faith and has continued to exist in this way. However, due to the fact that the government not interested in this region for a long period, Dersim's social structure and understanding of the Alevi in this region do not have enough knowledge about. For this reason, due diligence was only made and avoided especially precise provision.

Key Words: Dersim, Alevi, Seyyid, Ottoman, Social Structure.

GİRİŞ

Doğu Anadolu'nun, İç Anadolu ile birleştiği yerde, oldukça arızalı sınırlarla çevrili bir bölge olan Tunceli, güneyde Murat Suyu, batıda Karasu, kuzeyde Munzur sıradağları ve kısmen Karasu Nehri ve doğuda

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü.

ise Peri Suyu ile çevrilidir. Bölgenin en eski yerleşim merkezleri ise Hozat, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek olup, tarihte bu bölge **Dersim** adıyla bilinmektedir. Tarihi dönemlerde Dersim olarak bilinen bölgenin şimdiki Tunceli ilinin sınırlarını biraz aştığı da söylenebilir.

Tarihi dönemler içerisinde daha sonra **Dersim** olarak adlandırılan bölgede, eski yerleşim yerlerinin bulunduğu, son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılarla ispat edilmiştir. Bununla birlikte Dersim bölgesi olarak adlandırılan bu bölgenin, coğrafi şartları oldukça ağır olduğundan fazla bir iskâna tabi tutulmuş değildir. Dersim tarihi, özellikle İslâmî dönemlerle beraber hareketlilik kazanmıştır. Ancak bölgenin şartları, bir devletin burada tam manasıyla bir hâkimiyet kurmasını engellemiş ve bölge bir nevi aşiretlerin sığınağı olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya gelmelerine paralel olarak, bu bölgede de bazı yerleşmeler gerçekleşmiştir. Ancak, çok daha önceleri bu bölgeye gelen bazı Türk gruplarının da etkilerini göz ardı etmemek lâzımdır. Bununla birlikte esas yerleşim 1087 tarihinden sonra olmuştur. Dersim mıntıkasındaki hareketlilik XIII. yüzyılla birlikte daha da artmıştır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiş ve bu gruplar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinde aşiretlerin ıslahı, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bunlara karşı alınan

askerî tedbirlerin büyük bir önem kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla, Dersim bölgesinin tarihini, bu bölgede yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Zira tarihi dönemler içerisinde, bu bölgenin coğrafi konumu, çeşitli sebeplerden dolayı aşiretlerin buraya yerleşmelerine yol açmıştır.

Bölgenin coğrafi şartları, yukarıda da belirtildiği üzere bir devletin burada tam manasıyla bir hâkimiyet kurmasını engellemiştir. Özellikle Selçuklular döneminden başlayarak, Osmanlı dönemine gelinceye kadarki dönem içerisinde, devlet otoritesini yani resmi otoriteyi kabul etmeyen aşiretler için, bu bölge bir sığınak haline gelmiştir. Gerek Moğol istilası ve gerekse Timur'un Anadolu'yu işgali sırasında, pek çok aşiret bu bölgeye sığınmıştır.

Akkoyunlu Devleti bölgeyi ele geçirmek için çok uğraşmış ise de, Dersim bölgesindeki aşiretleri tam manasıyla yanına çekememiştir. Bununla birlikte bu dönemde Yavuz tarafından, Şah İsmail'e yardım ettikleri için cezalandırılan birçok aşiret, Dersim dağlarına yerleşmişlerdir. Bu tarihten sonra Dersim dağlarına çekilen bu aşiretler, Alevîliğe sarılmışlardır. Alevî ve Bektaşî olan bu aşiretlere karşı Osmanlı döneminde sert bir politika takip edilmiş ve arazinin de durumu sebebiyle daha sonraki dönemlerde kaderlerine terk edilmişlerdir. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretler, Yavuz Sultan Selim dönemi sonrasında Alevîliğe sarılmışlar, bununla birlikte Orta Asya menşeli âdet ve geleneklerini de terk etmemişlerdir.

Osmanlı Devleti bölgeyi uzun bir dönem yurtluk-ocaklık sancak statüsünde idare etmiş ise de aşiretlerin büyük bir bölümünü itaat altına alamamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak, bölgedeki mahallî beyler kuvvetlenmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ise mahallî beylerin aynı zamanda idarecilik de yapmaları, bu bölgede de büyük bir rahatsızlık doğurmuştur. Ayrıca bölgedeki ağa ve seyyidlerin halk üzerindeki nüfuzlarını kötü yolda kullanmaları konusu da başka bir rahatsızlık sebebi olmuştur. Ağa ve seyyidlerin nüfuzlarını kötü yolda kullanmaları, Dersim ahalisini de kötü yönde etkilemiştir.

XVI. yüzyıla kadar Dersim ve civarına değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiştir. Bu yüzyıla kadar bu bölgede Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymür başta olmak üzere çeşitli Türk boyları yurt tutmuştur. XVI. yüzyıl içerisinde ise Uluyörük, Bozoklu oymakları yerleşmişlerdir. Bu dönemlerde Boz-Ulus Türkmenleri de Dersim yaylalarından yararlanan Türk aşiretleri arasındadır. Bölgede, Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden sonra da, aşiretler arası mücadelelerin, bütün Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte devletin uzun bir dönem bölge ile ilgilenmediği, meydana gelen hadiseleri ise kuvvet kullanarak önlemeye çalıştığı görülmektedir. **Cebel-i Dersim** yani tarihi belgelerde **Dersim içi** olarak geçen kısımlarda aşiretler hâkimdir ve bu bölgede devlet, otoritesini

tam olarak tesis edebilmiş değildir. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere tesirleri oldukça olumsuz olmuştur.

Osmanlı Devleti özellikle aşiretlerin iskânında, siyasî, iktisadî ve içtimaî durumun değişmesine paralel olarak farklı politikalar takip etmiştir. Bununla birlikte bölgede yaşayan aşiretleri bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. Yapılan idarî düzenlemeler ile kaymakamlıkların, mahallî beylere tevcih edilmesi *Ağa ve Seyyidlerin* büyük bir nüfuz kazanmasına yol açmış ve bölgedeki asayişsizliği daha da arttırmıştır. Zira XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli coğrafi konumudur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı ve güç arazi şartlarına sahip **Dersim mıntıkasında**, XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar çeşitli sebeplerden dolayı merkezî otoritenin tam manasıyla sağlanamadığı görülmektedir. Devletin uzun bir dönem çeşitli sebeplerden dolayı ilgilenemediği bu bölge de, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan bir kısım düzenlemelerin içerisine alınmıştır. 1848 tarihinde Dersim Sancağı oluşturulmuş ve Tanzimat'ın getirdiği yenilikler bu bölgede de uygulanmaya başlamıştır (Yılmazçelik, 1999; Yılmazçelik, 2011).

I. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE DERSİM TARİHİ

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Tunceli; doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan, kuzeydoğusunda Erzurum, güneyinde Elazığ illeri arasında kalan 7774 kilometre karelik bir alana sahip küçük bir ilimizdir (Tunceli İl Yıllığı, 1973: 27). Doğu Anadolu'nun İç Anadolu ile birleştiği yerde oldukça arızalı sınırlarla çevrili bir bölge olan Tunceli, güneyde Murat Suyu, batıda Karasu, kuzeyde Munzur sıradağları ve kısmen Karasu Nehri ve doğuda ise Peri Suyu (Büyüksu) ile çevrilidir. Bölgenin en eski yerleşim merkezleri ise Hozat, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek olup, tarihte bu bölge Dersim adıyla bilinmektedir (Çay, 1985: 154).

Dersim tarihî dönemler içerisinde iki mıntıkeye ayrılmıştır:

- 1- Batı Dersim: Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık ve Kemah kazalarını,
- 2- Doğu Dersim: Mazgirt, Kığı, Çarsancak (Peri), Nazimiye ve Pülümür kazalarını kapsamaktadır.

Dersim adının menşei konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri, eski çağlarda Tercan'ı da içerisine alacak şekilde ifâde edilen " *Derksen* " ile " *Dersim* " adları arasında ilişki olduğu ve bu adın zamanla Fars kültürünün etkisiyle Dersim'e dönüştüğü şeklindedir. Bir diğer görüş de, Dersim

adının menşesinde, Dersimanlı (Desimlü-Dersimlü) aşiretinin bulunduğu şeklindedir (Aksoy, 1985: 23-27; Mehmet Zülfü, 1994: 82-83). Ancak görünen odur ki, Dersim adı Farsça bir tamlamadan ibaret olup (Der-Kapı, Sim-Gümüş, Der-Sim:Gümüş Kapı), Türklerin XIII. yüzyılda buraya yerleşmelerinden sonra bölgeye verilen bir isimdir².

1- TÜRK HÂKİMİYETİ ÖNCESİ

Bölgede Türk hâkimiyetinin başlangıcını 1071 tarihinden sonra başlatmak lâzımdır. Zira bu tarihten sonra kesin bir hâkimiyet söz konusudur. Bundan dolayı bölgenin bu dönemdeki tarihi Türk hâkimiyeti öncesi adını taşımaktadır. Ancak tarihî kaynaklar bu ilk dönemde de bölgede bir Türk varlığından bahsetmektedir.

Türklerin Anadolu'ya sadece "Müslüman Türkler" olarak girmedikleri ve bu tarihlerden önce de Anadolu'da Türklerin bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple Anadolu birçoklarının zannettikleri gibi XI. asırdan itibaren Türkleşmeye başlamış değildir. Anadolu'ya Türkler XI. asırdan önce

2 Osmanlı tahrir defterlerinde, Türkmanân Ekrâdı topluluğundan olan Disimli (Dersimli) aşireti Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı bir aşiret olarak kayıtlıdır. Ayrıca yine aynı kayıtlarda bu aşiretin altın ve gümüş gibi madenlerle uğraştıkları zikredilmektedir. Tarihi bilgiler Okçu (İzzeddinli) aşiretinin menşei olarak Orta Asya'dan geldiği yönündedir. Bölge Dersim adını, Dersimlü aşiretine nisbetle almış ise büyük ihtimalle bu aşirete bağlı olarak almış olmalıdır. Bkz. Cevdet Türkay'dan nakleden, Mahmut Rışvanoğlu, Saklanan Gerçek, C.II, Ankara, 1994, s.891-892.

gelmişlerdir ve XI. asırda Anadolu'ya giren Türkler daha evvel gelenlerle aynı millî etnolojinin parçalarıdır (Kalafat, 1992: 20). Anadolu'nun özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ne, İslâmiyet'ten evvel gelen Türkler kabile şuuru ile yaşayan ve kopuk göç karakteri gösteren gruplar halinde yaşıyorlardı. Bizans yönetiminin usta politikası sonucu bu topluluklar birbirinden ayrı tutulmuş ve gerektiğinde birbirine karşı kullanılmıştır. İslâmiyet zuhur etmeden Anadolu'ya gelen Türklerin aynı dini paylaşmadıklarını da buraya eklemek gerekmektedir (Kalafat, 1990: 119-121).

Anadolu Türk tarihini Sakalarla başlatanlar, M.Ö. II. bin ve M.Ö. VIII. yüzyıl içerisinde Sakaların yayılma alanı içerisinde Anadolu'yu ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu göstermektedirler (Togan, 1981). "... Anadolu'ya Türk akınları ve bilhassa Doğu Anadolu ile Kafkasya'da yurt tutma çabaları, İslâmiyet'ten çok daha eski tarihlere inmektedir. Bilindiği gibi M.Ö. 1000-500 yılları arasında Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak Bozkırı, Asya menşeli milletlerin yerleştikleri bir memleket halini almıştı. Bunlara Yunan kaynaklarında Skuthoi, Asur kaynaklarında Aşkuzai adı verilmektedir. İskit genel adı ile bilinen bu topluluklar Saka Türkleri'dir..." (Togan, 1942: 86). Ayrıca Sakaların ahfadı olan Kimmerlerin de Türk olduğu ve Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu kesimlerinde yaşadıkları bilinmektedir (Kalafat, 1992: 21).

İslâmiyet öncesinde Anadolu'ya gelen Türkler arasında Kimmer ve Saka Türklerinden sonra tarihî sırasına göre Hunlardan bahsedilebilir. Zira Hunların zaman zaman Kafkasya yoluyla Anadolu'ya akınlar düzenledikleri ve 363-367 yılları arasında Urfa'ya kadar indikleri bilinmektedir (Nemeth, 1982). Kafkasya üzerinden Anadolu'ya yapılan diğer bir Hun akını da, Türklerin 395 tarihli Anadolu seferidir. Don Nehri bölgesindeki Hun boyları Basık ve Kursık adlı kumandanların idaresinde Erzurum üzerinden Karasu, Fırat Vadisi boyunca Malatya ve Çukurova'ya kadar inmişlerdir (Kafesoğlu, 1977: 53). Arap kaynaklarında Akhunlara Kürd ve Ekrâd-ı Bilâsagun denmektedir. "Ekrâd-ı Bilâsagun" kelimesinin aslında "Ekrâd-ı Bilâ sükkân" olması gerekmektedir. Bu ise konar-göçer, göçebe toplulukları ifade eder. Dolayısıyla bu ad kavmi olmaktan ziyade hayat tarzı ile ilgilidir (Çay, 1986: 8).

Anadolu'ya gelen bir diğer göç dalgası da 466 yılında Hunlara bağlı Ağaçeri Türkleri tarafından gerçekleştirilmiş olup, bunlar Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir (Toğan, 198: 333). Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden önce, Anadolu'ya yönelen üçüncü göç hareketini ise Sibirler meydana getirmiştir. Bu Türkler Hazar Türk Devleti'nin teşekkülünde de önemli rol oynamışlardır (Baştav, 1941). Yine pek çok Türkün Abbasî halifeleri tarafından Anadolu'ya getirildiği ve Türkistan ile Horasan bölgesinden 756-760 yılları arasında

getirilen bu Türklerin önemli bir kısmının Doğu Anadolu Bölgesi'ne yerleştirildiği bilinmektedir (Kalafat, 1992: 24). İlâve olarak Malazgirt Savaşı'ndan önce Anadolu'ya gelen Bulgar, Peçenek, Kuman, Uz ve Avar Türklerinin de, bu savaşı takiben Selçuklu Türklerine katılmaları Anadolu'daki Türk varlığının çok eski tarihlere indiğinin bir başka göstergesidir. Bunlardan Tunceli ve Bingöl bölgesine yerleşen Bulgar ve Kuman Türklerinin bölgedeki tesirleri oldukça büyüktür. Zira Dersim'deki Karsan aşireti, Çapakçur ve Çemişgezek'deki yer adlarının büyük bir bölümü Bulgar ve Kuman Türklerinin şahıs ve yer adlarıdır (Eröz, 1983).

İslâmiyet'ten önceki dönemlerde bu bölgede Sümerler, Asurlar, Medanîler, İranîler (Persler) ve Lidyalıların hâkimiyetleri söz konusudur. Daha sonraki dönemlerde Roma İmparatorluğu ve bu devletin 395 tarihinde ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma Devleti'nin sınırları içerisinde kalan Dersim'de bu devletlerin büyük tesirleri söz konusu değildir (Ağar, 1940: 26; Öztürk, 1984: 1). Zira dağlık ve sarp bir bölge olan ve âdeta doğal bir kale görünümündeki Dersim'e tam anlamıyla nüfûz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir.

Dersim bölgesi de dahil olmak üzere milâttan önceki dönemlerde Doğu Anadolu'da görülen bir kavim de Urartulardır. Urartuların Turanî asıllı bir kavim olduğu anlaşılmıştır. M.Ö. 9. yüzyılda anayurttan Van bölgesine göç eden Urartular burada kendilerine mahsus millî ve mahallî

bir kültür meydana getirdikten sonra Asur, Med ve Perslerle savaşmışlar, devletlerinin zayıflaması sonucu bu bölgeden ayrılarak bir taraftan Hakkâri dağlarına ve bir taraftan da Dersim'in dağlık yörelerine sığınmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Dersim'in milâttan önceki tarihi içerisinde Urartular da zikretmek gerekmektedir (Parmaksızoğlu, 1983: 10-11).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Türkler, Anadolu'ya Hıristiyanlık'tan evvel gelmişlerdir. Dolayısıyla daha ziyade Doğu ve Güneydoğu'da yurt tutan çeşitli Türk boyları, bu bölgelerde görülen ve İslâmî olmayan birçok sanat eserinin de sahibi olmalıydılar.

İslâmiyet'ten sonraki dönemde Dersim tarihi ile ilgili bilgiler özetle şöyledir: İslâm devletinin kuruluşunu takip eden dönemlerde dış fetihler de başlamıştı. Halife Ömer döneminde (634-644) Araplar Güneydoğu Anadolu üzerine seferler düzenlemeye başlamışlar ve bu dönemde Dersim bölgesine kadar ulaşmışlardır. Ancak bazı kaynaklarda Dersim'in Hâlid b. Velid tarafından fethedildiği konusunda verilen bilgileri, bugün için doğrulayan bir kaynak bulunmamaktadır (Ali Kemalî, 1332: 25-26; Mehmet Zülfü, 1994: 48). Halife Ömer dönemindeki akınların bir tanesi de 639 yılında yapılmış, ancak bu akınlar Tunceli yöresine kadar ulaşmamıştır. Bu bölge ancak VII. yüzyılın ikinci yarısında Arapların hâkimiyet sahasına girmiştir (Yınanç, 1944: 21). Bununla birlikte dağlık ve sarp bir bölge olan ve ade-

ta doğal bir kale görünümündeki Dersim'e tam anlamıyla nüfûz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir. Müslüman Arapların, Anadolu üzerine yaptıkları saldırılarda da Dersim'e tam manasıyla hâkim oldukları söylenemez. Büyük Roma Devleti ve Bizans döneminde de hiçbir zaman bütünüyle hâkimiyet altına alınamayan Dersim, Hıristiyanlık döneminde **mu'tezile**³ Hıristiyan mezheplerinin, İslâmlık döneminde de mu'tezile Müslüman tarikatların sığındığı bir bölge olmuştur (Öztürk, 1984: 1; Kınal, 1987).

Bu dönemlerde Dersim, Bizans ve Araplar arasındaki mücadelelerde sık sık el değiştirmiştir (Üçok, 1983: 32-111). Dersim, Abbasîler döneminde İslâm Devleti'nin eline geçmiş ve bunu takip eden dönemlerde Hazar Türkleri bölgeye akınlar yapmışlardır. Halife Hişam (724-743), Hazar Türklerinin bölgeye yaptıkları akınları önlemesi için kardeşi Mesleme'yi göndermişse de başarıları olamamıştır (Üçok, 1983: 32-111). Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanında Dersim ve Erzincan bölgeleri tekrar Arapların eline geçmiş ise de bunu takip eden dönemlerde bölgedeki Arap-Bizans mücadelesi devam etmiştir (Üçok, 1983: 111).

3 **Mu'tezil**, " Lûgatlarda cemaatten ayrılıp bir tarafa çekilen" şeklinde tarif edilmektedir. Dolayısıyla, mu'tezile mezhep veya mu'tezile tarikattan devlete ve devletin resmî din görüşüne karşı olan anlaşılmaktadır.

2. TÜRK HÂKİMİYETİ DEVRESİ

Bu dönemi, çeşitli Türk boylarının bu bölgeyi ele geçirmelerinden, Osmanlı Devleti'nin bu yöreyi almasına kadar geçen dönem oluşturmaktadır. Selçukluların bu bölgelerde hâkim olmasıyla birlikte bütün Doğu Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır.

Selçuklu Devleti 1071 tarihinden sonra Anadolu'yu hâkimiyeti altına almış, bunu takip eden dönemde ise bölgede Saltuklular (Nazımiye) ve Mengücekler (Pertek, Hozat, Çemişgezek, Ovacık) hâkim olmuşlardır (Mehmet Zülfü, 1994: 49; Aşan, 1992: 88). Bu beyliklerden Mengücekler bölgede 107-1252 tarihleri arasında hakim olmuşlardır (Turan, 1980). Bununla birlikte Harput ve Dersim bölgesinin tam olarak Türk hâkimiyetine geçmesi 1087 tarihinde olmuştur. Bu tarihte Çubuk Bey bu bölgedeki Bizans hâkimiyetine son vermiştir (Turan, 1980: 65).

Türklerin Anadolu'ya gelişi ve Anadolu'nun Türk hâkimiyetine geçişi süreci içerisinde "Dersim Tarihi" ancak ana hatları ile anlatılabilmektedir. Doğrudan bu bölgeyi alâkadar eden önemli bir hadiseye tesadüf edilmemektedir (Aksoy, 1985: III). Ancak 1071 Malazgirt zaferini takiben Anadolu'da beylikler dönemi başlamaktadır. Dersim yöresinde yaşayan Türkmenler önce Erzincan ve havalisine hâkim olan Mengücek Beyliği'nin idaresi altına girmiştir ("Dersim", Türk Ansiklopedisi, 1966: 109).

Yine bu dönemde Nazımiye ve civarı da Saltukluların hâkimiyet sahasına girmiştir (Ağar, 1940: 27). Selçuklu devlet sistemini takip ederek kurulmuş olan bu beylikler esas itibariyle aşiretlere dayanmaktaydı (Uzunçarşılı, 1969: 199; Aşan, 1992: 88). Beylikler dönemi hakkında yukarıda da ifade edildiği üzere bölge tarihi ancak genel hatları ile ele alınabilmektedir.

Anadolu'nun doğusundaki Türk beylik ve aşiretleri Anadolu Selçukluları zamanında, özellikle de Sultan Alâeddin Keykubat tarafından büyük bir himaye görmüşler ve Türkistan ile Horasan'dan doğu illerine gelen bir kısmı Alevî olan Türkmen aşiretleri başta Dersim olmak üzere Erzincan civarındaki dağ eteklerine yayılmışlardır. Selçuklular devrinde Türkçe ve Dersim'in içine girdikten sonra da diğer aşiretlerle bağlantıları kesilip, tamamen Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin tesirinde kaldıkları için, Zazaca konuşmaya başlayan bu Türk aşiretleri, Moğolların Anadolu harekâtı sonucu Dersim'in sarp dağlarına sığınmışlardır. Moğolların doğu illerine akınları başlayınca (1212) Erzincan, Erzurum, Palu ve havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde bulunan sayısız Türk aşiretleri bu saldırılardan kurtulmak için, en çok Dersim'in kuytu meşelerle örtülü dağlarına, Erzincan civarındaki dağlık araziye kaçıp sığınmışlardı. Erzincan şehrinde bulunan birçok oymak da yine bu dönemde Batı Dersim'e gelmişti (Fırat, 1983: 83). Moğolların Anadolu harekâtı sırasında Dersim bölgesine sığınan Celâleddin Har-

zemşah Tunceli'de öldürülmüş, bazı beyleri bir süre Selçuklu sultanına bağlı kalmışlar ise de, daha sonra başkaldırarak Tunceli bölgesindeki dağlara sığınmışlardır (Akgül, 1992: 14).⁴

XII. yüzyıldaki Moğol hareketi sonrasında bunların önünden kaçan pek çok aşiret bu dönemde başta Erzincan ve daha sonra arazinin sarp ve ulaşılmaz olmasından dolayı Dersim bölgesine sığınmışlardır. Bu sebeple bu aşiretlerin büyük bir bölümü Horasan'dan geldiklerine inanmaktadırlar (Mehmet Zülfü, 1994: 82-83).

Dersim bölgesinde yaşayan kişilerin bugün bile asıllarını Horasan Türklerine bağladıkları bilinmektedir. Bu inanışın tarihlerini ise çok eskilere götürmek mümkündür. Bazı eserlerde Abbasîler döneminde pek çok Türkün bu bölgeye yerleştirildiği kayıtlıdır. 756-757 yıllarında El-cezire valisi olan Abdullah B. İbrahim, Halife Mansur'un emriyle Malatya'ya ve bunu takiben yine Abbasîler zamanında 760 tarihinde Adana'ya Horasan birlikleri yerleştirilmiştir. Böylece Horasan Türklerinin bölgeye geliş tarihleri VIII.

4 1231 tarihinde Dersim'e sığınan Celâleddin Harzemşah, bir Kurmanc tarafından öldürülmüş ve bu olay Kurmanclar ile Zazaları karşı karşıya getirmiştir. Zaza Türkleri kendilerince muhterem tutulan Sultan Celâleddin'in ölüsünü kaçırarak, Dersim dağlarına götürüp, burada yüksek bir noktada defnederek, burayı ziyaretgâh yapmışlardır. Dersim Zazaları bu türbeye ve dolayısıyla dağa Sultan Baba derler. Rıza Nur, Türk Tarihi, c.I, İstanbul, 1972, s. 67. Diğer bir adı da Tacik Baba'dır. Dersimli Zaza Türkleri için Tacik Baba mukaddes bir ziyaret yeridir. Bkz. Hayri Başbuğ, İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar, Ankara, 1984. s. 64.

yüzyıla kadar indirilmektedir (Seferoğlu vd., 1985: 50-55). Ancak Dersim bölgesinde oturan aşiretlerin büyük bir bölümünün yaklaşık 1300 tarihlerinde Horasan'dan bu bölgeye geldikleri görüşü daha gerçekçidir. Bu dönemde bölgeye yerleşen aşiretlerden başlıcaları, Şeyh Hasanan, Kureyşan, Hormek, İzolî, Şeydan, Karsan, Millan, Bamasur aşiretleridir (Turan, 1992: 20).

Tunceli'nin Kalan aşiretine mensup Nuri Dersimî ise bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir:

"... Horasan'dan Dersim'e gelen bu aşiretler ve halifeleri, Alevîliği neşretmeye başlamışlardı. Dersim'de Eba Müslim-i Horasanî, ehli keramet sayılarak, kitabı tevatiiren okunmaktadır. Bununla beraber Hazret-i Ali evlatlarından 8. imam olan İmâm Rıza'nın neslinden Hacı Bektaş Veli de, 680 Hicrî'de Emevilerin tazyikinden dolayı Horasan'dan Orta Anadolu'ya iltica etmek üzere Erzincan'dan geçmiş ve Dersim'e kendi tarafından bazı halifeler göndermişti..." (Dersimi, 1992: 23-24).

Ayrıca Tunceli'nin Koçgiri aşiretinden olan Alişir de bir manzumesinde yer alan şu sözleri ile Tunceli Zazalarının aslen Horasanlı olduklarını söylemektedir. "Ceddimiz Şeyh Hasan, Şah-ı Horasan" (Uluğ, 1939: 50).

Dersim'de 1938 yılında meydana gelen isyana liderlik eden Seyyid Rıza, isyan daha büyümeden hükümete yazdığı bir mektupta, Anadolu'nun başka yerinde iskân edil-

mek istemediklerini, devletin kendilerinden memnun olmaması halinde atalarının geldiği Horasan'a gitmek istediklerini bildirmekteydi. Seyyid Rıza bu mektubunda ayrıca "...Şayet hükümet hizmet ve sadakatimizden şüphe ederse âbâ vü ecdâdımızın eskiden Yukarı Türkistan, Horasan vilâyetine bütün mensubini aşiretimizle hicret etmeye himmet buyursun ..." demektedir (Kalafat, 1992: 24-25). Bütün bunlar da göstermektedir ki, Dersim bölgesinde yaşayanların büyük bir bölümü Horasan bölgesinden gelerek, buldukları bölgeye yerleşmişlerdir. Buna kendileri de kesin olarak inanmaktadırlar.⁵

Anadolu'daki Türkmen babalarının isyanı ve Moğol baskısı sonucu, Anadolu önemli ölçüde sarsılmış ve 1243 Köseadağ Savaşı'nı takiben, Dersim ve civarı da Moğol hâkimiyetine girmiştir. 1250 tarihinden sonra bu bölge İlhanlı nüfûz sahasına dahil olmuştur. İlhanlı döneminde de bu devletin baskısından kaçan aşiretler Dersim bölgesine sığınıyorlardı. 1259 yılında Hulâgu'nun oğlu Yeşmut, Erzincan valisi olup, Dersim Türkleri üzerine bir ordu göndermiş ise de bu ordu başarı elde edemedi geri dönmek zorunda kalmıştır. Yine bu dönemlerde

5 1921 Mart ayında başlayan Koçgiri isyanı sonrası 3.10.1337 (1921) tarihinde TBMM'de söz konusu hadiseler görüşülürken, Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey de söz almış ve bölgede baş gösteren isyan hareketinin tarihî gelişimini izah etmiştir. Hasan Hayri Bey'in görüşleri de, Dersim bölgesinde yaşayan aşiretlerin büyük bir bölümünün Horasan bölgesinden geldikleri yolundaki görüşleri desteklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Ankara, 1980, s. 252-253.

Nişabur'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, 1264 yılında Erzincan'dan geçerken bir halifesini Dersim bölgesine göndermiş ve bu bölgede derin izler bırakmıştır (Fırat, 1983: 68).

Dersim bölgesindeki İlhanlı hâkimiyetini, Eretna beyliği ve Mutahharten Emirliği hâkimiyetleri izlemiş, Kadı Burhaneddin bu son emirliği kendine bağlayarak bölgeyi kısa bir süre için eline geçirmiştir (Yücel, 1982 2-8).

1387 tarihinde doğu illerine Timur akınları başlamış, bu bölgenin kuzeyinde yaşayan birçok Türk boyu ve Akkoyunlu aşiretleri Timur'un ordusu önünden kaçarak Dersim bölgesine ve Sivas taraflarına sığınmışlardı. Timur'un Anadolu'daki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş, ancak 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlılar tamamen sindirilmiştir. Bunu takiben doğudaki aşiret ve beylikler arasında savaşlar başlamıştır. Bu arada Dersim'deki aşiretler de birbirine düşmüş, Nazımiye civarında bulunan Hormeklilerle, Haydarân ve Alan aşiretleri arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. Hormekli Kara Yakup daha sonra Dersim aşiretlerini idaresi altında toplamış ve İlbeyi olmuştur (Fırat, 1983: 91).

Doğu Anadolu'da Timur'un egemenlik yıllarında iki ayrı güç belirmiştir. Bunlardan Karakoyunlular, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Dersim dolaylarına, Akkoyunlular ise Diyârbekir bölgesine yerleşmişlerdir (Sümer, 1967: 36-37; Aşan, 1992: 88). Bu iki topluluk da Doğu Anadolu'ya yerleşir yerleşmez

başlıca iki rakip güç haline gelerek devamlı olarak birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Akkoyunlular'ın bölgedeki hâkimiyetleri 1473 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte Osmanlı Devleti'ne mağlup olunca, dağılan Akkoyunlular'ın ve onlara destek verenlerin bir çoğu Ovacık ve Pülümür'e sığınmışlardır (Ağar, 1940: 27). Öte yandan Şah İsmail İran'daki Akkoyunlu tahtını ele geçirdikten sonra Doğu Anadolu'yu da almak üzere harekete geçmişti. Bu sırada Dersim aşiretleri birleşmişler ve saldırılara karşı koymak için önemli geçitleri tutmuşlardı. Şah İsmail özellikle Dersim bölgesindeki aşiretleri kendi yanına çekmek için çok uğraşmış ise de tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Osmanlı Devleti kendisini ciddî bir şekilde tehdit eden bu Safevî tehlikesini ancak 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı ile ortadan kaldırmıştır (Tekindağ, 1967: 49-76). Bununla birlikte bu dönemde Yavuz tarafından, Şah İsmail'e yardım ettikleri için cezalandırılan birçok aşiret Dersim dağlarına yerleşmişlerdir (Akgül, 1992: 16; Fırat, 1983: 96). Bu tarihten sonra Dersim dağlarına çekilen bu aşiretler Türkçeyi ve Türklüğünü unutmuşlar ve Alevîliğe sarılmışlardır. Bu aşiretlerin yegâne temas ettikleri kimseler Kormanço (Kırmançı) ve Zaza kabileleri olmuş, bunlarla konuşurken bunların dillerinden aldıkları kelimeleri kendi dillerine karıştırmışlardır (Fırat, 1983: 96-97).

1515 tarihinden itibaren Osmanlı hâkimiyetine geçen Dersim bölgesi, bu tarihten sonra bir nevi kendi kaderine terk edilmiş ve ancak aşiretlerin asayişsizlik faaliyetleri

ile ilgili olarak gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Dersim bölgesi tarihini bu bölgede yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Bu bölgenin coğrafi konumu, çeşitli sebeplerden dolayı aşiretlerin bu bölgeye yerleşmelerine yol açmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, bu bölgede de bazı yerleşmeler gerçekleşmiştir. Ancak, çok daha önceleri bu bölgeye gelen bazı Türk gruplarının da etkilerini göz ardı etmemek lâzımdır. Bununla birlikte esas yerleşim 1087 tarihinden sonra olmuştur. Dersim mıntıkasındaki hareketlilik XIII. yüzyıla birlikte daha da artmıştır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiş ve bu gruplar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinde aşiretlerin ıslahı, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bunlara karşı alınan askerî tedbirlerin büyük bir önem kazandığı görülmektedir.

XIX. yüzyılda Dersim bölgesindeki aşiretler, iki ana bölümde incelenmiştir. Birinci kısımda bölgedeki aşiretlerin faaliyetleri ve karşı tedbirler, ikinci kısımda ise bölgedeki aşiretlerin dağılımı üzerinde durulacaktır.

II. DERSİM BÖLGESİNDEKİ AŞİRETLERİN FAALİYETLERİ

1. XVI. Yüzyıl - XIX Yüzyıl Arasında Aşiretler

Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere etkileri oldukça olumsuz olmuştur (Mehmed Zülfü, 1994: 60). Bu dönemde bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden korkarak, Dersim'in sarp arazisine çekildikleri bilinmektedir.

Osmanlı Devleti özellikle aşiretlerin iskânında, siyasî, iktisadî ve içtimaî durumun değişmesine paralel olarak farklı politikalar takip etmiştir (Halaçoğlu, 1988: 2). Bölge Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Pir Hüseyin Bey'e tevcih edilmiş ve onun vefatını takiben evlâdları arasında taksim edilmiştir. Bununla birlikte bölgede yaşayan aşiretleri bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. 1788-1789 tarihlerinden sonra yapılan idarî düzenlemeler içerisinde kaymakamlıkların, mahallî beylere tevcih edilmesi *Ağa* ve *Seyyidlerin* büyük bir nüfûz kazanması bölgedeki asayişsizliği daha da arttırmıştır (Mehmet Zülfü, 1994: 58-59). Zira XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli coğrafi konumudur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar geçen süre içerisinde bölgedeki aşi-

retler ve faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme gelinceye kadar aşiretler hakkında; Aşiret Sayım Defterleri, Piyade Hâne Defterleri ve Güherçile Hâne Defterleri'ne bakılabilir. Ancak, Dersim mıntıkası aşiretleri hakkında söz konusu

kaynaklardan da sağlıklı bir bilgi elde etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Cevdet Türkay'ın Osmanlı Arşiv belgelerinden tespit ettiği Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler ve cemaatler şunlardır (Türkay, 1988; Rişvanoğlu, 1994: 893-970):

1. Şeyh Hasanlu Aşireti	Konar-göçer Yörükân (Yörük) ekrâdı ta'ifesi
2. Felanî (Felakî) Aşireti	Yörükân (Yörük) ekrâdı
3. Ferhad Uşağı Aşireti	Türkman (Türkmen) ekrâdı
4. Seyyidanlu Aşireti	Konar-göçer Yörükân (Yörük) ekrâdı
5. Şam Uşağı Aşireti	Türkman (Türkmen) ekrâdı
6. Koçoğlu Aşireti	Türkman (Türkmen) ekrâdı
7. Bahtiyarlu Aşireti	Türkman (Türkmen) ekrâdı
8. Abbaslu Cemaati	Yörükân (Yörük) ta'ifesinden
9. Dersimli (Dersimli) Aşi.	Türkman (Türkmen) ekrâdı

Osmanlı tahrîr defterleri incelendiğinde, oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin çoğu kere aynı mânâlarda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazen bir "boy" olarak gösterilen topluluk bazen "aşiret veya oymak" olarak gösterilmiştir. Yine tahrir defterinde, oymak, aşiret ve cemaatler, "*Türkmen Ekrâdı, Yörükân Ekrâdı, Ekrad veya Ekrad Türkmanı, Ekrad Yörükânı, Türkmân Ekrâdı Yörükânı*" gibi adlarla adlandırılmışlardır. Buradaki farklı adlar altındaki isimlendirme Türk aşiretlerinin "**yerleşik ve konar göçer**" toplum olmalarına göre yani sosyo-ekonomik hayat tarzlarına göre olmuştur (Rişvanoğlu, 1994: 861-864; Komisyon, 1986: 66-67).

Osmanlı kayıtlarında özellikle Dersimli (Desimli) aşireti için verilen bilgiler oldukça önemlidir. Zira "... Türkmân ekrâdı topluluğundan olan Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı Disimli aşiretinin ekserisi çift ve dâm sahibi olup altın ve gümüş işleri ile uğraşırlar...", şeklinde verilen bilgilerde, bu aşiretin Okçu İzzeddinli aşiretine bağlandığı görülmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'daki aşiret ve cemaatler arasında sık sık adı geçen "Okçu İzzeddinlü" aşiretinin MS. iki yüzlü yıllarda Orta Asya'da yaşadığını gösteren kayıtlar, Dersimli aşiretinin de Orta Asya menşe'li olabileceğini akla getirmektedir (Seferoğlu, 1982: 69).

Osmanlı hâkimiyeti süresi içerisinde bölgede yaşayan aşiretlerin faaliyetleri hakkında ancak XVIII. yüzyıl ile birlikte bilgi sahibi olmaktayız. Bu bilgiler ise aşiretlerin bölgedeki eşkıyalıkları ile ilgilidir. Mesela, 1705 yılında Şeyh Hasanlı aşireti, Malatya kazasına bağlı Gerger'de sakin iken, Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına bağlı köylere girip ahalisini sürgün etmişler, Çemişgezek kadısının şikâyeti üzerine eski yerlerine dönmeleri emredilmişti (Halaçoğlu, 1988: 50).⁶ Ancak, Haziran 1726 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Çarsancak kazası ahalişi Divân-ı Hümâyûn'a gönderdikleri arzlarında, o yörede bulunan Şeyh Hasanlı aşiretinin eşkıyalık yaptığını belirtmişler, bu aşiret yüzünden can ve mal güvenliklerinin kalmadığını bildirmişler ve bu aşiret üzerine gönderilen askerlerin bile onlarla baş edemediklerinden dolayı, Erzurum ve Diyarbakir eyaleti valilerinin bunların hakkından gelmeleri için ferman gönderilmesini talep ederek, bu gibi aşiretlere uygulandığı üzere, aşiret ileri gelenlerinin idam edilmesini ve diğerlerinin de sürgün edilmesini talep etmişlerdir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Dahiliye, No: 14257). Yine Mayıs 1732 tarihli bir hükümde, Şeyh Hasanlı ve Dersimlülü eşkıyasının yine bu bölgede ahaliyi rahatsız ettiği ve bunun önlenmesi emredilmekteydi ki, bundan da Şeyh Hasanlı

aşiretinin Dersim bölgesinden çıkartılmadığı anlaşılmaktadır (BA., Cevdet Dahiliye, No: 1697).

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Keban ve Ergani bakır madenlerinin büyük bir önem kazandığı ve buna paralel olarak çevredeki eşkıyalık hareketleri konusunda devletin bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Zira madenlerin işletilmesi bu bölgedeki güvenliğin sağlanmasına bağlıydı. Keban madeninin ihtiyacı olan kömürü Çarsancak kazasındaki köylerin halkı tedarik etmekteydi. Ancak Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler bu dönemde çevre halkına büyük zararlar vermekte ve bu da şikâyetlere yol açmaktaydı. Mayıs 1732 tarihli bir Hatt-ı Hümayun'dan anlaşıldığına göre, Keban Madeni Voyvodası el-Hâc Osman Ağa, padişaha sunduğu bir arzda; bu yöredeki Şeyh Hasanlı ve Dersim aşiretlerinin yöredeki ahaliye rahat vermediklerini, onların malına, canına musallat olduklarını, bunların zarar ve ziyanlarının önüne geçilmesini istemiş ve bunun üzerine gönderilen ferman gereğince, bölgenin asayişinin sağlanmasıyla el-Hâc Osman Ağa'nın görevlendirildiği belirtilerek, diğerlerinin ona yardım edilmesi emredilmiştir (BA., Cevdet Zabtiye, No: 1697).⁷

6 Şeyh Hasanlı aşiretinin Malatya Sancağı'na yerleştikleri tarih, Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in verdiği bilgilere göre, Sultan II.Bayezid dönemi yani 1481-1512 tarihleri arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Ankara, 1980, s. 252-253.

7 "...kazâ-i mezburda vâki Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkıyaları öteden beri o havalinin ahali ve reâyâ ve sükkân ve berâyasına musallat olub fukara ve zuâfânın emval ve erzakların nehb garet ve ehl-i ıyâllerin sirket ve esîr itmek âdet-i müstemirreleri olmağla leyh ü nehâr sevâkin ve ahalinin eşkıyâ-yı mezbûrenin nizâmlarıçün emr-i şerîfîm sudûriyle..."

1 Şubat 1751 tarihli bir arz-ı hâlden anlaşıldığına göre, Şeyh Hasanlu ve Dersimli eşkıyası, Çarsancak kazası köylerine saldırmışlar ve “... Kurâ-yı merkûmeyi bi'l-küllîye virân ve harap ...” etmişler, on üç köy halkı bu yüzden perişan olmuştu. Bunun üzerine Maden Emîni, Palu Hâkimi, Kemah Voyvodası, Erzincan Ayanı ve Kığı Beyi'ne bu saldırıların önlenmesi için emirler gönderilmişti (BA., Cevdet Zabtiye, No: 2047).⁸ Dersimli ve Şeyh Hasanlu eşkıyası 1762 senesinde Van muhafızı Zaralı-zâde Feyzullah Paşa tarafından nezre bağlanmış, ancak Çarsancak Voyvodası İsmail nezre bağlanan (sürgün edildikleri yere girmeye razı olup, girdikleri takdirde kabul ettikleri parayı ödeme şeklinde) eşkıyayı etrafına toplayıp, eşkıyalığa teşvik ile Şeyh Hasanlu ve Dersimli eşkıyası başta Sağman kazasına bağlı Rum Keyfi, İbrikan, İncük ve Vahda köylerine saldırmış ve bu köyleri yağmalamıştı. Daha sonra Çemişgezek kazasına bağlı Abduh nahiyesi köylerini basan eşkıyalar, buradaki insanları sebepsiz yere öldürmüşler ve hayvanlarını gasbetmişlerdi. Ayrıca Eğin kazasına bağlı Kuskan kö-

yünde de dört kişiyi öldürmüşler ve mallarını yağmalamışlardı. Bu tecavüzlerden çok muzdarip olan ahalinin şikayeti üzerine, Nisan 1763 tarihinde Diyârbekir eyaleti valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, “... *ma'lûm-ı hûmâyûnum olduğuna binâen eşkıyâ-i merkûmun üzerine varulub ahz ve gasb eyledikleri emvâl-i 'ibâd ma'rifet-i şer'le istirdâd ve ashâbına redd ve madde-i katl dahî muktezâ-yı şer'-i mutahhar fasl ve rü'yet olunarak eşkıyanın 'ukûbat-ı lâyıkaları ...*” nun icra edilmesi istenmiştir. Ayrıca kaza beylerinin de adamları ile tam silâhlı olarak, “... eşkıyâyı ele geçürüb *'alâ-eyyehî-hâl...*” cezalandırmaları ve ayrıca “... *ve katl maddesi dahî muktezâ-yı şer'î enver üzre rü'yet ve ihkâk-ı hak olunarak cezâyâ müstehak olanların tertib-i cezâlarına mübâderet...*” edilmesi de emredilmekteydi (BA., Cevdet Dahiliye, No: 924).

Ağustos 1780 (Evasıt-ı Ramazan 1194) tarihli, Gümüşhane, Kuzican, Kuruçay, Kemah, Gürcasis, Çemişgezek, Eğin, Erzincan ve Tercan kazası ahalisinin sundukları bir arzdan anlaşıldığına göre, Gümüşhane, Kuruçay, Kemah, Çemişgezek, Eğin, Erzincan ve Tercan ilçeleri ahali Divân-ı Hümâyûn'a sundukları üç dilekçelerinde: Şeyh Hasanlı, Dersimli, Güvenli, Hiranlı, Kuvanlı, Zirkanlı ve Düçekli aşiretlerinin yöre ahalisine sürekli saldırdıkları, can, mal, namus güvenliklerinin kalmadığı, bu yüzden ahali başka yerlere göç etmeye başladığından sözü edilen aşiretlerin buralardan başka yerlere sürgün edilmesi istenmekteydi. Aynı tarihli Erzurum valisine yazılan bir fermanla, “...*Kuzican ve Kemah ve Gürcanis derunlarında bulunan ekrâd ile Kemah ve Er-*

8 (BA., Cevdet Zabtiye, No: 2047). Temmuz 1745 (Evasıt-ı Receb 1158) tarihli aynı belgenin ekinde yer alan Çarsancak Voyvodası Kara Çorlu Mustafa'ya gönderilen bir Hatt-ı Hümayun'dan, Keban madenlerinin işletilmesinde, çevredeki Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretinden bazı eşkıyanın, madencilere engel olduğu gibi oradan geçen Müslüman hacıların ve gelip geçen yolcuların parasını, malını zorla aldıkları gibi, bazılarını öldürdükleri de anlaşılmaktadır. “... *hüccâc-ı müslimîn ve sair ebnâ-i sebil ve ibhadullahın tariklerin kat' âdet-i müstemirreleri olan katl-i nüfus ve nehb-i garet-i emvâ müslimîne cesâret...*” .

zincan Boğazı'nda ve Sarıkaya'da oturan ekrad hulûl-ı bahara dek etraflarını ihâta mezkûr Şeyh Hasanlu ve Dersimli ve Güvenlü ve sâir mahallerdeki ekrâd-ı şekavet mu'tâdın dahi bi-mennihi teâlâ evvel bahar bu yerlerden kaldırılmaları ve başka yerlere iskân edilmeleri..." emredilmiştir (BA., Cevdet Dahiliye, No: 5657).

Osmanlı Devleti bu bölgedeki aşiretlerin ıslahı konusunda çok sert tedbirler almalarına rağmen, başarılı olamamıştır. Nitekim 14 Şubat 1782 tarihinde Erzurum valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen bir hükümden, Şeyh Hasanlu ve Dersimli aşiretlerinin bu tarihlerde Ovacık ve çevresinde eşkıyalık yaptıkları ve özellikle de Kuruçay, Kığı ve Kuzican ahalisinin bu aşiretlerden rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Erzurum valisi Mustafa Paşa, aşiretlerin ıslahı ile görevlendirilmiş ve halk söz konusu eşkıyanın oturdukları köylere sokulmaması için 15.000 kuruş neze⁹ bağlanmayı kabul etmişti. Ayrıca gelen emirde aşiretlerin ıslahı mümkün olmaz ise sakin oldukları köylerin yıkılması ve yakılması emredilmekteydi¹⁰.

Ancak alınan sert tedbirlere rağmen başarılı olunamamıştır. Mayıs 1787 (Gurre-i

9 Nezir: Bir şeyi yapmama karşılığında kendi rızasına dayalı olarak ahd ettiği bir yaptırım yani müeyyidedir.

10 "... Sâkin oldukları mahallerini hedm ve ihrâk ve bu vechile kazâ-yı mezbûru ekrâd-ı bed-nihâdiden tahlîs ve şerr ve mazarratları def' ve ref' olunduktan sonra fi-ma-ba'd o makûle şekâvet-şiârların kura-i merkûme duhûline ruhsat verilmemek ferd-i vâhidi istishâb ve meks ihdâs ittirmek ve ele getirdiklerinin cezâları tertib olunmak şartıyla ..." BA., Cevdet Zabtiye, No: 1094.

Şa'ban 1201) tarihli Keban ve Ergani Maden Emîni Hacı Ali'nin Divan'a gönderdiği bir rapordan anlaşıldığına göre, yöredeki aşiretlerin bu madenlerin işletmesinde devlette birçok güçlükler çıkardıkları gibi, kendi aralarında da anlaşamadıkları, sürekli savaş halinde buldukları belirtilmekte ve Şeyh Hasanlı ile Dersimli aşiretlerinin inançlarının şeriata aykırı olduğundan, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halifeliğini tanımadıklarından bahsedilerek, ne yapıp edip, bunların hakkından gelinmesi istenmekteydi (BA., Cevdet Zabtiye, No: 3484). Yine Mayıs 1787 tarihli bir defterden anlaşıldığına göre bu dönemde Şeyh Hasanlı aşiretinin üzerine gidilmiş ve 32 aşiret mensubu öldürülerek bunların başları kesilmişti (BA., Cevdet Zabtiye, No: 576).¹¹ Ancak alınan bütün bu tedbirler aşiretlerin bölgedeki asayişsizliklerini önlemeye yetmemiştir. Zira Ocak 1793 (25 Cemaziye-l-ahir 1207) tarihli Çemişgezek ve Çarsancak kazaları ahalisinin, Divân-ı Hümâyûn'a sundukları bir arzadan (arz u hal) anlaşıldığına göre; Çemişgezek ve Çarsancak ilçeleri ahali, Şeyh Hasanlı, Der-

11 BA., Cevdet Zabtiye, No: 576. "...Şeyh Hasanlu ve Duçek eşkiyaları dimekle ma'ruf şekavet-pişelerin ser-gerde-i gürûh-ı bed- mekrûhlarının ser- maktû' a-i menhusaları defteridir. Topuzlu oğlu Alişer, Şat oğlu Ali, Laçinoğlu Sencu, Garganlu Mehmed oğlu Saru, Topuzlu oğlu Mehmed, Laçin oğlu Ali, Hançunun oğlu Ahmed, Hurşunun oğlu Gülabi, İbrahim Maksunun oğlu Ali, Garaz oğlu Ali, Zekinün oğlu Veli, Mahmud oğlu Mustafa, Öksüz oğlu Ali, Zivanlı Süleyman, Edillü Hamzanun oğlu Bertal, Gencunun oğlu İsmail, Kara Memonun oğlu İbrahim, Edillü Mustafa, Laçınuşağı Bozu, Liçan oğlu Yirik, Gelanlık oğlu Müşkirgilli, Veli'nin karındaşı oğlu Salih, Köpüklü Ali oğlu İbrahim, Şeyh Ali Maksu'nun ammisi Mahmud, Yusuf Mirzu'nun oğlu Bertal..."

simli, Düçekli ve Ovacıklı aşiretlerinin yöre ahalisine sürekli saldırımları yüzünden can, mal, namus güvenliklerinin kalmadığından bahisle, bu aşiretlerin haklarından gelinmesi için 6 yıl önce Dîvân-ı Hümâyûn'a bir arz sunduklarını belirtmişler ve bunun üzerine gerekenin yapılmasına ilişkin ferman gönderilmesine rağmen, 6 senedir çeşitli sebepler yüzünden bunun gerçekleşmediğini ve adı geçen aşiretlerin saldırılarını artırdıkça artırdıkları, bu yüzden gerekenin yapılması için yeniden ferman gönderilmesini istemişlerdir (BA., Cevdet Dahiliye, No: 13821) 1798 tarihinde bu bölgede görevli kişilere gönderilen bir fermanla Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretlerinin bölgedeki eşkıyalıklarının önlenmesi için gereken bütün tedbirlerin alınması istenmiş ise de bu sefer de başarılı olunamamıştır (BA., Cevdet Dahiliye, No: 15197).¹²

1824-826 tarihleri arasında Diyârbekir eyaleti valisi olan Salih Paşa aynı zamanda Maden-i Hûmayun Emaneti Emîni idi (Yılmazçelik, 1995: 176-177). Salih Paşa 1824 tarihinde Dersim bölgesinde bulunan bazı eşkıyaların ıslahına memur edilmiş ve Ovacık'a gelmişti. Ancak harekât başlayacağı sırada Rus muharebesi zuhur edince, kuvvetlerini alarak cepheye gitmiş ve böylece aşiretleri ıslah teşebbüsü yarım kalmıştır (Mehmet Zülfü, 1994: 60).

12 "...taife-i ekraddan katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl ve hetk-i a'râz ve ihrâk-ı büyüüt ve kurâ yakan ve tecrîm-i fukarâ misillü gûnâ gûn habâset ve şenâatâ ibtidâr üzere olan Şeyh Hasanlı ve Dersimli ve Düçekyurdu aşireti eşkiyasının te'dîbleri ve gûşmalleri husûsına...".

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nin, Dersim mıntıkasında yaşayan aşiretler üzerinde tam bir denetimi söz konusu değildir. Yapılan eşkıyalıklara bağlı olarak, aşiretler cezalandırılma yoluna gidilmiş, yani bölgede meydana gelen hadiseler kuvvet kullanılarak önlenmeye çalışılmıştır.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler;

1. Şeyh Hasanlı,
2. Dersimli aşiretlerinden oluşmaktaydı.

Ancak bu iki büyük şubeye mensup olmayan bazı aşiretler de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda bulunmaktaydı. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'ndaki aşiretlerin büyük bir bölümünü, Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretlerine bağlı aşiretler meydana getirmekteydi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler gerek konu ile ilgili arşiv vesikalarından¹³ ve gerekse diğer kaynaklardan tespit edilmiştir. Buna göre, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler şunlardır:¹⁴

13 Konu ile ilgili arşiv vesikaları için bkz. İbrahim Yılmazçelik, Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, Ankara, 2011.

14 Dersim aşiretleri için bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s.85-90; Nuri Dersimi, Dersim, s.46-56; Ayrıca bkz. Ali Kemalî, Erzincan Tarihi, İstanbul, 1932.

**XIX. YÜZYILIN İKİNCİ
YARISINDA DERSİM
SANCAĞI'NDAKİ AŞİRETLER**

ŞEYH HASANLI

I. SEYYİDANLI

1. Kalan¹⁵

a) Baluşağı¹⁶

1. Ulaşlar
2. Seyit Kemaller
3. Satkan
4. Makşolar

b) Keçel Uşağı¹⁷

1. Hır
2. Pirim

c) Abbas Uşağı¹⁸

d) Mir Mevan (Birmanlı)

e) Cüz Oğlu

f) Bozkanlı (Bazukanlı)

g) Beyt Uşağı (Beyit Uşağı)¹⁹

1. Molla Mehmed Oğlu
2. Süleyman Oğulları
3. Hol Uşağı
4. Kerim Oğulları

2. Arslan Uşağı²⁰

- a) Pir Sultanlı²¹
- b) Gedikli Hasan
- c) Yağmurlu Ağa
- d) Kozlucan

3. Bezkar Uşağı²²

- a) Han Uşağı
- b) Söyüdlü Ağası
- c) Topuzlu
- d) Aşuranlı

4. Sam Uşağı²³

- a) Küçükler
- b) Diker Uşağı
- c) Zekeriyya

15 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Burnak, Yeniköy, Şahverdi, Mollaaliler köyleri.

16 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Yakatarla, Cevizlidere köyleri ve mezarları.

17 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi, Yakatarla, Balveren, Çat, Eğimli, Aktaş köyleri ile mezarları.

18 Ovacık köylerinden Dumantepe, Ağaçpınar, Çayüstü, Yoncalı, Turunoba ve mezarları ile Hozat'a bağlı Geçimli, Buzlupınar ve Dikenli köylerinde ikamet etmektedirler.

19 Ovacık ilçesi Gözeler, Paşadüzü, Akyakık köyleri.

20 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Güneykonak, Kozluca, Çakmaklı, Yaylagülü köyleri ve mezarları.

21 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçe merkezi, Yeldeğen köyü, Pülümür Dereboyu köyü.

22 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçesi Topuzlu, Cevizlidere, Söğütlü, Çakmaklı köyleri.

23 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçe merkezi, Hozat ilçesi Kurukaymak köyü.

5. Maksud Uşağı (Kav Uşağı)²⁴

- a) Resik Uşağı²⁵
- b) Ferhad Uşağı²⁶
- c) Holik Uşağı
- d) Tat Uşağı
- e) Bozik Uşağı
- f) Kocakırlar
- g) Laçın Uşağı²⁷
- h) Han Oğulları
- ı) Pezkevrana
- j) Sinkan

6. Koç Uşağı²⁸

- a) Resik Uşağı
- b) Seyyid Han Uşağı
- c) Maksud Uşağı
- d) Gedik Uşağı
- e) İsmail Uşağı
- f) Ninik Uşağı
- g) Ninik Oğulları

24 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Ovacık ilçe merkezi, Karayonca, Büyükköy, Aslandoğmuş, Yeşilyazı, Ziyaret köyleri.

25 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Çemişgezek ilçesi Paşacık ve Anıl köyleri.

26 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat ilçesi Çağlarca Bucağı, Kalecik, Altınçevre köyleri, Çemişgezek ilçesi Akirek köyü.

27 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçeye bağlı Aktulak, Kopuzlar, Ovacık ilçesi Yoncalı, Buzlutepe, Çalbaş köyleri.

28 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat ilçesi Yenibaş, Çemişgezek ilçesi Tekeli, Anıl, Peydere köyleri ve mezraları, yaz aylarında Ormanyolu köyü Aliboğazı yaylasına çıkar.

II. **ŞEYH HASANLI**

1. Abbasanlar

a) Aşağı Abbas Uşağı

1. Zeynolar
2. Zeymaklar
3. Hasi İbrahimler
4. Zımcıklar

b) Yukarı Abbas Uşağı

1. Surlu Mustafa Ağalar
2. İlgör Ağalar
3. Seyyid İbrahim
4. İlkör

2. Kırganlı²⁹

- a) Şatiroğulları
- b) Garip Uşağı
- c) Miroslar
- d) Şeyhkanlı
- e) Saruhanlı
- f) Zokgeli
- g) Halılanlı

3. Laçın Uşağı

- a) Kulular
- b) Hakolar

4. Ferhad Uşağı

- a) Kahraman Ağalar
- b) Alişer Oğulları
- c) Diyab Ağalar

29 Hozat ilçesi Geyiksuyu bucağı, Okurlar, Eğriyamaç, Düzpelit köyleri.

d) Küçük Aliler

e) Zelkanlı

f) Zengüler

g) Kakmiller

h) Temurlar

5. Karaballı³⁰

a) Aşağı Karaballı

1. Kidanlı

2. Yulanlı

3. Lolanlı³¹

4. Ateş Uşağı

5. Kangolar

6. Ali Kekolar

7. Tavuklu Kekolar

8. Gedikler

b) Yukarı Karaballı

1. Merzolar

2. Maholar

3. Kidanlı

4. Gedikler Uşağı

DERSİMLİ

1. Pilvenk (Pilvank)³²

a) Halifanlı

30 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat ilçesi Akpınar, Beytaş, Çaytaş, Esenler, Tavuk, Yoğuntoprak köyleri.

31 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Nazimiye ilçesi Sap, Turnayolu, Pülümür ilçesi Kavuklu, Sağlamtaş köyleri.

32 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Tunceli merkez ilçe, Karşılar köyü, Pertek ilçesi Dere bucağı, Yamaç, Ulupınar, Kayabağı, Yalınkaya, Söğütlütepe köyleri.

b) Zeybanlı

c) Selmanlı

d) Keşkek Horanlı

e) Piranlı³³

2. Bahtiyar³⁴

a) Rotanlı³⁵

b) Bahtiyarlı

3. Şeyh Mehmedanlı

a) Şeyh Mehmetli

b) Şeyh Mamdanlı

4. Karsanlı³⁶

5. Alanlı³⁷

a) Keraman

b) Kalman

c) Gülen

d) Zülfan

33 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pertek ilçesi Kayabağı, Sürgüç, Yalınkaya, Yamaçoba köyleri.

34 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Hozat ilçesi Sirtikan, Pakire, Torul, Hopik, Kızıl Mezra, Çölkerek, Sevge, Hoşan, Derikler köyleri ile Hozat'ın Karaoğlan köyü.

35 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pülümür ilçesi Süleyman Uşağı, Beyca, Mazgirt ilçe merkezi, Tunceli merkez, Çiçekli ve Burma Geçit köyleri.

36 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Nazimiye ilçesi Doğancık, Güzelpınar, Büyükyurt, Güneycik, Ballica, Beştaş, Dokuzkaya köyleri.

37 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pertek'e bağlı Dere bucağı, Nazimiye merkez ilçe, Kalköyü, Meşeyolu, Güdeç, Atlanti, Sinan, Gürbüzler, Gömemiş köyleri.

6. Hıranlı (Hayranlı)³⁸

- a) Ketan
- b) Bamir
- c) Bat

7. Demnanlı (Demenan)³⁹

- a) Mistikan
- b) Kırtan
- c) Balkan
- d) Muran

8. Lolanlı

9. Haydaranlı⁴⁰

- a) Haydaranlı
- b) Hüseyanlı

10. İzolü⁴¹

- a) Küdan
- b) Hamam
- c) Derviş
- e) Gergir

11. Şâdili⁴²

12. Yusufanlı⁴³

13. Kureyşanlı⁴⁴

- a) Süleymanlı
- b) Hasenan
- c) Kalyan
- d) Mevalyan
- e) Aliyan
- f) Gülnan

14. Çarikli (Çarek/Çarekli)⁴⁵

15. Şeyhanlı

- a) Hasan
- b) Fındık
- c) Gülâbi

16. Balabanlı⁴⁶

- a) Almatlı
- b) Alotağı
- c) Ferhad Uşağı
- d) Süleyman Uşağı

38 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçesi Bulgurcular, Avunca, Alanyazı, Oymadal, Ataçınar, Akdüven, Gelinpınar, Göktepe, Örs, İbimahmut köyleri.

39 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez Gökçek, Çıralı, Uzuntarla, Turuşmek köyleri, Mazgirt ilçesi Örs ve Balkan köyü.

40 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçe Alacık, Karagöl, Gökçek köyleri, Pülümür, Nazimiye ilçesinin Kervan, Balpayam bucağı.

41 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçe merkezi, Ortahamam, Kuşaklı, Anıtçınar, Güneyharman, Geçitveren köyleri, Darıkent bucağı.

42 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçesi Kızılkale, Akkavak, Gelinpınar, Örs, Yazeli köyleri.

43 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçe, Sütlüce bucağı, Örenönü, Suvat, Baldan, Uzuntarla, Güleç, Çalkıran, Babaocağı köyleri.

44 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Merkez ilçe Çiçekli bucağı, Yolkonak, Kopuzlar, Kanoğlu, Burmağaç, Doluküp, Çalkıran, Erdoğan, Nazimiye ilçesi Dallıbahçe, Yazgeldi, Mazgirt ilçe merkezi, Kalaycı, Akyünlü, Aslanyurdu köyleri ve mezraları.

45 Yerleşik oldukları yerler: Pülümür ilçesi Bozağa, Şampaşa, Hasangazi, Karaderbend, Yelekli, Kabayel köyleri.

46 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Pülümür ilçesi Kırmışe, Dağyolu, Dereköy, Ünveren, Elmalı, Yeniköy, Küllüce, Bardakçı köy ve mezraları.

17. Sur Uşağı (Çıbanlı)⁴⁷

- a) Gevran
- b) Şeyh
- c) Bazan
- d) Milli

18. Arilli (Arıllı)⁴⁸

- a) Abbasan
- b) Ferhadan
- c) Mahmudan
- d) Ciban
- e) Arslanan

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda tespit edilen aşiretlerin bu bölgeye nereden gelip yerleştikleri konusundaki fikirleri iki maddede toplamak mümkündür. Buna göre, bir kısım araştırmacılar bazı aşiretlerin köklerini hicri onuncu yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasına kadar götürmektedirler. Başta Ahmed Yesevî ve daha sonra Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan ya Orta Asya'dan yeni gelmiş veya daha önce gelerek İran'a yerleşmiş olan aşiretler, Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'ya gelmişler ve bir kısmı da Dersim mıntikasına yerleşmişlerdir. İkinci görüşe göre ise, XIII. yüzyılın hemen başlarında Orta Asya'da başlayan Moğol akınları

neticesinde İran'ın Horasan bölgesinde yaşayan bir kısım aşiretler, Moğol tehlikesinden korunmak için oldukça sarp bir araziye sahip Dersim civarına yerleşmişlerdir.⁴⁹ Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin özellikle Dersimli aşiretine mensup olanları, Horasan'dan geldiklerini kabul etmektedirler (Mehmet Zülfü, 1994: 90; TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, 1980: 252-253). Ayrıca Celâlettin Harzemşah'ın hatırası da Dersim mıntikasında uzun süre muhafaza edilmiştir (Fırat, 1983: 85; Ali Kemalî, 1932: 46). Bunun yanı sıra Tunceli vilâyetindeki yer adlarının incelenmesi sonucu, bunların Orta Asya ve Horasan'dan izler taşıdığı da tespit edilebilir (Turan, 1992: 45-58).

Ayrıca aşiret adları içerisinde bu bölge ile ilgili adların bulunması da dikkat çekicidir (Kırzioğlu, 1968: 101). Meselâ Dersim aşiretleri içerisinde de adı geçen *Alanlı*, Hazar Denizi'nin kuzeyinde, Dağistan'da, Kırım'da yaşayan İran menşeli Alanların bir koludur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin bir kısmı ise Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail mücadeleleri sonucu bu bölgeye yerleşmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi sırasında bu bölgeye yerleşen aşiretler; Çarıklı,

47 Yerleşik oldukları yerler şunlardır: Mazgirt ilçe merkezi, Danaburun, Yazeli, Yenibudak, Demirkazım köyleri ve Kocakoç bucağı.

48 Yerleşik oldukları yerler: Pülümür, Çatalkaya, Kaymaztepe, Solördek köyleri, Nazımiye, Kapıbaşı, Demirce, Geriş Hanköy, Yiğitler köyleri ve Dereova bucağı.

49 Konu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Nazmi Sevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1982, s. 11 vd.; M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara, 1983, s. 83 vd.; M. Salih San, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Ankara, 1982, s. 29 vd.; Ahmet Turan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, II, Ankara, 1992, s. 20.

Lolanlı, Şadili, Arslan Uşağı ve Balaban aşiretleridir. Özellikle bölgenin oldukça sarp bir araziye sahip olması Doğu bölgesindeki pek çok Alevî aşiretlerin bu bölgeye sığınmalarına sebep olmuştur. Bu aşiretler daha önceleri bu bölgeye yerleşen aşiretlerle karışmışlardır.

Alevî ve Bektaşî olan bu aşiretlere karşı Osmanlı döneminde sert bir politika takip edilmiş ve arazinin de durumu sebebiyle daha sonraki dönemlerde kaderlerine terk edilmişlerdir (Fırat, 1983: 89-99).

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin, Yavuz Sultan Selim dönemi sonrasında da Alevilikle ilgileri devam etmiştir. Bununla birlikte Orta Asya menşeli âdet ve göreneklerini de terk etmemişler ve bu adetlerini Osmanlılar zamanında da devam ettirmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye teşmil etmek için uğraşmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyârbekir eyaleti yeniden teşkilâtlandırılmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek, Dersim Sancağı teşkil edilmiştir. Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu muntıkada da yürürlüğe konulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti uzun bir süre bu bölge ile yeterince ilgilenmediğinden dolayı, Dersim Sancağı'nda yaptığı yeni uygulamalarda fazla başarılı olamamış ve özellikle bu tarihe kadar devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır.

Dersim Sancağı'ndaki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden dolayı, bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmiş ise de tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle *aşiret reisleri* ve *seyyidlerin* bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de, yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 tarihinden itibaren bir kısım askerî harekâtlar yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bir kısım başarılar elde edilmiş ise de, askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri **bölgede askerî harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği**, bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça ârızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde aşiretlerin bir kısmı devlet otoritesini kabul etmek istememişler ve asayişsizlik bu bölgede sürmüştür. Bununla birlikte bu dönemde Dersim Sancağı'nda meydana gelen bu asayişsizlik hareketlerini belli bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Bunun başlıca sebebi, uzun bir dönem aşiret hayatını sürdüren bölge halkının birden bire bundan vazgeçmeyi kabul etmemesi olmalıdır. Esasında XIX. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen bir kısım isyan hareketlerine bakıldığında bunun siyasî, etnik ve dinî bir mahiyet arz etmediği görülmektedir. Dolayısı ile Dersim Sancağı'nda da, Osmanlı döneminde meydana gelen hadiselerin etnik bir mahiyeti söz konusu değildir.

Bölgede yaşayan aşiretlerin hemen tamamı konar-göçer hayatını sürdüren aşiretlerden oluşmakta olup, buldukları bölgenin ziraata elverişli olmamasından dolayı daha ziyade hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu bölge hakkında devlet merkezine gönderilen raporlarda bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin daha ziyade geçim sıkıntısından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ancak eşkıyalığı sadece iktisadî sebeplere dayandırmak doğru değildir. Öyle olsaydı, Dersim Sancağı'nda yaşayan bütün aşiretlerin eşkıyalık olaylarına karışmaları gerekirdi. O halde burada bir kısım başka sebepler de söz konusudur. Uzun süre devlet kontrolünden uzak kalan kişiler veya aşiretler uygun zemini de bulunca kanun dışı hare-

ketlere başvurmuşlardır. Ancak bu durum bütün aşiretler için söz konusu değildir. Bu arada bu bölgede yaşayan aşiretlerin göçebeliği yani hayat şartları dolayısıyla iktisadî şartlar, kanun dışı davranışların haklı ve asıl sebepleri olarak kabul edilemez.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebi de sadece iktisadî meseleler değildir. Bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeye yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları -özellikle hayvancılık- vardır. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildirlere. Buna ilave olarak üzerlerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildirlere. *Aksine Dersim Sancağı'nda olduğu gibi vergi vermek ve bu yolla kontrol altına girmek istememektedirler.* Uzun bir dönem devlet otoritesinden uzakta yaşayan bir kısım aşiret reisleri ve seyyidler, bölgede yapılmak istenen yeni uygulamalarla kendi hâkimiyetlerinin zayıflayacağını anlamışlar ve devamlı surette buna karşı çıkmışlardır. Devletin yanında görünen bir kısım aşiret reisleri de, bu niyetlerinde bir türlü samimi olmamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın iktisadî durumu iyi olmamasına rağmen, bu durumu düzeltmek için bu bölgeye yapılmak istenen yollar, bölgede devlet denetimini artıracığı endişesi ile aşiretler tarafından devamlı suretle engellenmiştir.

Dersim Sancağı 1848 tarihinde oluşturulmuş olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde bölgede ciddî mânâda bir ıslahat yapılamamıştır. Bunun en büyük zararı ise bölgede yaşayan halka olmuş ve bölge halkı özellikle aşiret reisleri ve seyyidlerin engellemeleri yüzünden bir türlü cehalet zincirini kıramamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, bu bölgede devlet otoritesinden uzak kalmaktan dolayı görülen bir kısım meseleler, daha da artarak devam etmiştir. Bölgenin siyasî tarihi bir türlü asayişsizlikten kurtulamamıştır. Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin yine bu dönemde büyük ölçüde silâhlandıkları da dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti bu dönemde içte ve dışta çok büyük meselelerle uğraşmak zorunda kaldığından bu silahlanmayı da önleyememiştir.

III. DERSİM'DE SOSYAL YAPI

Bir bölgenin veya şehrin sosyal durumu incelenirken, sosyal tabakalaşma, müslim ve zımmî ailelerin evlilik durumları, çocuk sayıları, halkın birbirleri ile olan münasebetleri ve benzeri hususların incelenmesi gerekir. Ancak, Dersim Sancağı'nda sosyal yapıyı bütün ayrıntıları ile ortaya koymak mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise konu ile ilgili belge azlığıdır. Osmanlı döneminde Dersim Sancağı'ndaki sosyal yapının bir bütün olarak ortaya konulamamasının bir başka sebebi ise, bu bölgenin kendisine

has yapısıdır. Dersim Sancağı'nın büyük bir bölümünü aşiretler ve bu aşiretlere bağlı insanlar oluşturmaktaydı. Bu sebeple aşiretlerin sosyal yapı içerisinde büyük bir önemi vardı. Ancak bununla birlikte aşiretlerin bu dönemdeki sosyal yapısını da tam olarak çözmek mümkün olmamıştır.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda sosyal yapıyı, bütün ayrıntılarıyla ortaya koymak mümkün değildir. Ancak belgelere intikal ettiği kadarıyla konu ana hatları ile aşağıda ele alınmıştır. Bu arada hemen belirtmek gerekir ki, bazı **konularda sadece durum tesbiti yapılmış ve kesin hükümler verilmekten özellikle kaçınılmıştır.** Dersim Sancağı'ndaki nüfus bir kayda göre⁵⁰ 1890-1903 tarihlerinde şöyledir:

	1890	1903
Çemişgezek	7.789	15.368
Pertek	12130	11.726
Mazgirt	8.089	15.475
Ovacık	7.915	8.189
Nazımiye	3.189	4.577
Hozat	11.176	13.336
Toplam	50.238	58.671

H. 1310 (1892-1893) tarihli Ma'mûrâtü'l-Aziz Salnamesi'ne göre 1892-1893 tarihlerinde Dersim Sancağı'nın nüfusu şöyleydi⁵¹.

50 Dersim, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı III, IKS-Sayı: 55058. s. 27.

51 H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesi, s. 246-251-256-260-262-264.

Hozat		Erkek	Kadın	Toplam
	Müslüman	5.728	4.564	10.292
	Hıristiyan	274	351	825
			TOPLAM	11.117
Çemişgezek				
	Müslüman	7.568	7.507	15.075
	Rum	119	143	262
	Protestan	89	20	109
	Hıristiyan	1.639	1.763	3.402
			TOPLAM	18.937
Çarsacak				
	Müslüman	5.528	5.062	10.590
	Hıristiyan	3.606	2.816	6.422
	Protestan	122	119	241
			TOPLAM	17.253
Mazgird				
	Müslüman	7.468	5.850	13.318
	Hıristiyan	880	592	1.472
			TOPLAM	14.790
Kızılkilise	Müslüman	2.842	2.619	5.461
Ovacık	Müslüman	1.844	1.382	3.226
GENEL TOPLAM			70.784	

Yukarıda verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Dersim Sancağı'nda 1892-1893 yılında 57.962 Müslüman, 12.822 gayr-i müslim olmak üzere toplam 70.784 kişi yaşamaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında sancağın tahminî nüfusu 50-70 bin arasında olmalıdır.

Dersim ile ilgili yazılmış raporlarda Çemişgezek ve Çarsacak kazalarının Sünnî,

diğer kazaların ise Alevî olduğu kayıtlıdır.⁵² Osmanlı Devleti 1516 tarihinden sonra bu bölge ile yakından ilgilenmemiş ve bölgedeki insanları kendi halerine terk etmiş, asayiş ile ilgili konularda sert tedbirler almıştır.

52 BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi: 1, İrade Dahiliye, 9. CA. 1326, Hususi: 11, İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26.

Eylül 1733 (Evasıt-ı Rebiyü-l -ahîr sene 1146) tarihinde Diyarbekir valisine gönderilen bir Hatt-ı Hümayun bu dönemde devletin bölgeye ve bu bölgede yaşayan insanların inançlarına bakış açısını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Söz konusu belgeden, Dersim ve Şeyh Hasanlı taifesinin inanç bakımından İran'daki Şîa mezhebindekilere benzedikleri, kendi inancında olmayan yöredeki ahaliye saldırarak, ellerinde olan nesi varsa yağma ettikleri, bazı kişileri de öldürdüklerinden bahisle, Şeyhül-islâmın bunların idam edilmelerine ilişkin fetva verdiği ve bunların hakkından gelmesi için Diyarbekir eyaleti idarecilerine emir verildiği anlaşılmaktadır. Ancak belgede yer alan şu ifadeler; "...Çarsancak ve Kığı taraflarında sâkin eşkiya-yı bed-nihâddan Dersimli ve Şeyh-hasanlı râfızîyü-l-mezheb olduklarından ifk-i Sıddıka Bint-i Sıddık ve sebb-i şeyhayn ve ba'z-ı eshâb-ı güzîn idüub ve bunun emsâli küfri mücib revâfız-ı Acem olduklarını itikadâtı ile mu'tekid ve nisvanları dahi zikr olunan i'tikadât-ı batıla ile mu'tekadât olub ve ehl-i islâmından nice kimselerin iyâllerini ahz ve es üzere râfız-ı Acem'e virüb ve nehb-i emvâl-i müslimîn müstemirreleri olmağla o havâliler mal ve can ve iyhal ve nisvânlarından ve rahatları kalmayub eşkiyâ-yı mezburun ibadulerine tasallut ve istîlâları müzdâd olduğı mukaddemâ der-i devlete ihbâr olındıkda husûs-ı mezbûr a'lemü-l-ulêmâ mütebahhirîn efdâllâi-l-müteverri'în bahr-ı zehhâr ulûm-ı ve yenbû'u-l-enhâr-i ve fetvâ ve Habis-i libâs-ı verâ'ü takvâ hâlâ Şeyhü-l-islâm ve müfti-l-enâm olan Mevlâna Hayr Ahmed adâme-Allahü teâlâ fazâiluhûdan istiftâ' olındıkda: "Sebb-i Şey ber-vechile halâs olmayub bila-âmm katlolunurlar"

deyû iftâ itmeleriyle mevlânâ-yı muma-ileyhin fetvâ-yı şerîfe mucebince tavâif-i merkûmenin şer'an haklarında iktizâ iden ahkâm-ı şer'iyenin tertîb ve melanet ve fezaâtlarından ve edepsizlik ve ve ibâdın te'mîn ve irâhası için bundan akdem evâmîr-i şerîfemle ol...". "...mukaddem virilen fetvâ-yı şerîfe mücibinde haklarında şer'le lâzım gelen ahkâm-ı şer'iyeyi tertîb ve icrâ ve şerr ü mazarratların bilâd ve ibâd üzerinden def ve ref'e ve bunların şer'an İ'dâmları lâzım geldiğine mukaddemâ fetvâ-yı şerîfe virildiğinden başka katl-i nüfus nehb-i emvâl ile sâ'î bi-l-fesâd ve muzır-ı ibâd oldukları dahi âşikâr ve bâhir olub vücûhle istîsâlleri lâzım gelmekle kahr ve tedmîrleri mesûbât-ı dünyeviyeye-i ve uhreviyeye-i müstelzim olmağın bu bâbda icrâ-yı levâzım dîn-i mübîn ve ihkâm-ı ahkâm..." (BA., Cevdet Dahiliye, No. 16543),⁵³ Osmanlı Devleti'nin bu bölgenin dini yapısı ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır.

Esasen Osmanlı Devleti bu bölge hakkında uzun süre sağlıklı bir bilgiye sahip olamamış ve bölge hakkındaki yanlış kana-

53 BA., Cevdet Dahiliye, No. 16543. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki asayişsizlikle ilgili olarak gönderdiği emirlerde sık sık bu bölgede yaşayan aşiretlerin şeriata uymadıkları ve bu sebeple haklarından gelinmesi hususu vurgulanmaktaydı. Mesela Mayıs 1787 (Gurre-i Şa'ban 1201) tarihli Keban ve Ergani Maden Emîni Hacı Ali'nin Divan'a gönderdiği bir raporda da, yöredeki aşiretlerin bu madenlerin işletmesinde devlete birçok güçlükler çıkardıkları gibi, kendi aralarında da anlaşamadıkları, sürekli savaş halinde buldukları belirtilmiş ve Şeyh Hasanlı ile Dersimli aşiretlerinin inançlarının şeriata aykırı olduğundan ve Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halifelliğini tanımadıklarından bahsedilerek, ne yapıp edip, bunların hakkından gelinmesi istenmekteydi. Bkz. BA., Cevdet Zabtiye, No. 3484.

atler son dönemlere kadar devam etmiştir. Hatta bölgeden gönderilen bazı raporlarda kulaktan kulağa bölgede yaygın olan bir kısım yanlış rivayetlere de rastlamak mümkündür. Meselâ 9 Haziran 1908 tarihli bir arzda “... bu aşiretler nezdinde umûr-ı diniyyeye bakacak kimseler olmayub seyyid nâmlarında içlerinde bulunanların efsanelerine kapılarak bunların irâ'e itmekte oldukları târika sülûk ile delâlette kalub ...” şeklinde verilen ve devam eden bilgilere bakılacak olursa, seyyid bir din adamı sayılmamıştır.

Osmanlı Devleti Sünnî anlayışı temsil ettiği için, bunun dışında kalan anlayışlara, Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren anlayışlı davranmış değildir. Dolayısı ile bu bölgede görülenler tabîi olarak “... muğâyir-i şer’-i şerîf ‘akâ’id-i bâtila mevcûd ve aşâir-i merkûme mesmû’ olduğu ...” şekilde izah edilmiştir (BA., İrade Dahiliye, 9. CA. 1326, Hususi :11). Meselâ Dersim Mutasarrıfı Celal Beğ 14 Mayıs 1906 tarihli arzında, “... Dersim’de cârî olan akâ’id ale’t-tahmîn kadîmen İran istilâsının asâr-ı seniyyesinden mütebâkî olmak üzere mevki’ine göre Kızılbaş, Alevî, Şîî ve Rafizî diye yâd edilen tevâ’ifin i’tifâdât-ı ma’lûmesine müşâbih ve kendülerini sâdâtdan ‘add iden ve oraca beyne’l-ahâli seyyid itlâk edilen bir takım eşhâs ...” tarafından yürütüldüğünü kaydetmektedir (BA, İrade Dâhiliye, 19.RA, 1324, Hususi: 26). Gerçekte de Dersim bölgesindeki Şiîliğin başlıca kaynağı Safevîlerdir (Aksoy, 1985: 61).

Osmanlı Devleti Dersim bölgesi ile uzun süre ilgilenmemiş ve asayiş ile ilgili konula-

rın dışında bölgeyi kendi haline bırakmıştır. Osmanlı Devleti Sünnî anlayışı temsil ettiği için, bunun dışında kalan anlayışlara, Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren anlayışlı davranmış değildir. Bu sebeple bölgede yaşayan insanların dini hayat ve buna bağlı olarak bunu etkileyen sosyal hayatları hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bu açıdan son dönem olmakla birlikte, Mehmet Zülfü’nün Dersim Tarihi adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler önem taşımaktadır. Özetle bu bilgiler verildikten sonra, konu ile ilgili dönemin belgelerine yansıyan durum ele alınacaktır. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi adlı eserinde bu bölgedeki dini inançlar hakkında şu bilgileri vermektedir (Mehmet Zülfü, 1994: 98-100):

“... Dersimlilerin ekserîsi islâmiyeti kabul etmişlerdir. Tarihin beyanına göre, “Hamurabi’nin” harflerinden sonra hükûmet süren sülâle hükümdarlarından “Eylü Maylu”nun kable’l-milâd 1814 nüfusunu mahv eden ve Dicle’nin şark taraflarında ikamet eyleyen Fâsîler, Babilleri mağlûb eder etmez, bilhasa dinlerini kabul eylemişlerdir. Babil ve Asur ahalisinin birçok an’anâtı Fâsîlere intikal etmiştir. Anun içindir ki, İslâmiyet Dersimliler arasında şekl-i aslîsini muhafaza edememiş, birçok hurâfeler karışmıştır. Sebebi ise, Dersim kırkbir sene İranîlerin te’siri altında kalmıştır. Bilhasa İran hükümdârı Şah İsmail Safevî’nin Dersim Beyliği’ne gönderdiği Serdar Tur Ali Halife dinî propagandasıyla ve ellerine verdiği seyyidlik şeceresiyle şii mezhebine bağlamıştır. İslâm, Dersim’de ikiye ayrılmıştır:

1- Sünnî Dersimliler, 2- Şii Dersimliler,

Dersim aşiretleri kısmen ikinci şubeye mensupturlar. Bununla beraber aşiretler bilhassa Kızılbaşlık vardır. Kızılbaşlar, Hz. Ali'ye çok bağlı olub ve Oniki İmâma pek ziyâde hürmetkârdırlar. Sabahleyin erkenden, daha ilk ışıklar ufku aydınlatmadan, kalkınca elbiselerini giymeden evvel şarka tevaccüh ile güneşin ışığı hangi taşın ve toprağın üzerine düşerse oraya karşı hürmet gösterirler. Ellerini semâya kaldırarak, Duâlar ederler. Bu i'tikâd şu efsânenen kalmıştır. Hz. Ali şehîd edilince güneşe kalb oldu ve göklere çıktı. O mübârek şahsını incitmemek için güneşe karşı bazı merasim yapılmalıdır. Bilhassa Zazalar bu merâsimi ederken "Yâ Hızır" diye çağırırlar. Hızır'a fevkalade muhabbetleri vardır. Şubat içinde Oniki İmam nâmına oruç tutarlar ki, Ca'ferî olanların hemen tamamı bu vecîbeye uyarlar. Büyük ağaçlar dibindeki fosfor ışıldılarını hârîka sanır, orayı ziyâret yeri kabul eder ve dibinde kurbanlar kesip, and içerler. Burada verdikleri sözlerden dönmezler. Toprağını şifâ verir diye hastalara içirirler. Çocuklarını sünnet ederler. Muharrem ayında "Aşûre" orucu nâmıyla oniki gün oruç tutarlar. Senede oniki gün de imamlar orucu tutarlar ve zengin olanlar her gün veya her gece diğer köylerde de Seyyid geldiği zaman kadın, erkek ve çocuk bir mahâle birikirler. Seyyid ve Seyyid kadar saz çalanlar bir takım Evliyâ menâkıbı ve medâyihi okuyarak, saz çalarlar. Bütün velilerin ervâhi orada hâzır kanâ'ati taşıyan cemâ'at, kemâl-i huşû ile dinlerler ve bazıları orada bir nevi raks (Semah) yaparlar. O insanlar işbu âyinin nihâyetinde seyyidin hürmetle ellerini, omuzlarını, kollarını öperler. Seyyid de mukabeleten onların bilâ-tefrîk yüzlerini öper. Hz. Ali nâmına kurban kes-

mek, oruç tutmak ve daimâ kendisinden istimdâd etmek gibi haller mevcuttur. Su gözelerinin ve kabristandaki büyük ağaçların altında Cuma geceleri mum yakmak ve ağaçlara bez bağlamak âdetleridir. Ma'nevî kudret ve kerâmetlerine kâ'il bir takım adamlar da vardır ki, bunlara Dede ve Seyyid nâmı verilmektedir. Seyyidlik, Dede-lik evlâtdan evlâda intikâl eder ve bunlara tâbi' olanlara mürid veya tâlib derler. Seyyid ve Dedelerin ecdâdlarının Horasan'dan gelmiş sülâle-i Tâhire'ye mensûb olduklarına kâ'ildirler. Sebebine gelince, İmam Rıza'nın Horasan'da medfûn olması ve Horasan'ın da İranîler elinde bulunması hasebiyle, İranîler bunları kendilerine bağlamak için yaptıkları propagandadır. Seyyid ve Dedeler halktan omma (ummakdan) dedikleri hediye alırlar. Bu hediye aynı ve nakdi olabilir. Dinî bir hediyedir. Miktarı belli olmayıp, herkesin servetine, iktidârına ve arzusuna az veya çok alınır. Herkesin bir Seyyidi veya Dedesi vardır. Kezâlik her şahsın bir rehberi, bir de pîri vardır. Rehber şahsı ma'nen hazırlar, pîre teslim eder. Pîrsiz olan yalnız şeytandır. Seyyid ve Dedeler çok zekî insanlardır. İmam Hasan ve Hüseyin sakalına makas vurmadiğı için, saç ve sakalları birbirine karışmış olduğu halde kesmezler. Seyyid ve dedeler bir aşirete mensûp değildirler. Lakin bir ve daha ziyâde aşirete seyyidlik ederler. Bunların delâletiyle cemiyetlerinde büyük bir işe teşebbüslerinde Alevîler daha ziyâde te'accüm için bir ta'birle kızılbaşlar "Gülbank" çekerler. Her sene Rûmî Kânûn-ı sâni'nin yirmisinden sonra aralarında kız ve erkekler bulunmak şartıyla âyin (semah) yaparlar. Bu âyine cem' ismini verirler. Muharrem ayında tuttukları oruç müddetince kan akıtmak, yıkanmak ve çamaşır

değiştirmek, aile ile temasda bulunmak kat'iyyen memnû'dur. İmam Hüseyin susuzluktan şehîd olduğu için bu müddet içinde mümkün olduğu kadar su içmemeğe gayret ederler. Gülbank bir kaç türlüdür:

- 1- İkrâr esnâsında çerağ uyandırma gülbankı
- 2- Lokma gülbankı,
- 3- Çerağ gülbankı,
- 4- Sofra gülbankı,
- 5- Üçler, Yediler, Kırklar gülbankı

İkrâr esnâsında çerağ uyandırma gülbankı, onbeş yaşına gelen erkek ve kızları mezhebe idhâl maksadıyla ikrâr telkîni için yapılır. Sofra gülbankı, misâfir kabul etme merâsimidir. Bu merâsim esnâsında evin dedesi tarafından saz çalınır. Nefesler okunur. Çerağ gülbankı ile lokma, üçler, yediler, kırklar gülbankı da ayrı ayrı maksat için yapılır. Çerağ gülbankı hamsenin ilk gecesini çerağ söndürme merâsimi münâsebetiyle yapılır. Üçler yalnız dua maksadıyla icrâ edilir. Garip ve dahi dikkate şâyândır ki, gülbanklar arasında okunan şiirler hep Türkçe'dir. Kürtçe gülbank okuyanı işitilmemiştir. Dersim'deki Ocaklar ise şunlardır:

1- Kureyşanlılar: Bu tarîkatın sâliki ve bilhassa seyyid ve dedeler Kurişanlıdır. Bunlar topluca Nâzîmiye ve Mazgird kazaları dolayısında bulunurlar. Seyyidlerin en büyükleridir. 2- Babamansurlar: Mazgird ve Pülümür kazalarında bulunurlar. 3- Pir Sultanlar: Pülümür'ün Saçlı köyündendirler. 4- Ağu İçenler: Parekendedirler. Kemâh, Harput, Erzincan köylerindedirler. Bir ocağı da Hozat'ın Bargini köyündedir. Bu

münâsebetle Bargini köyü halkı tamamen seyyidlerdir. 5- Sarı Saltuklar: Bunlara Sarı Sultan da derler. Ocağı Hozat'a yakın Karaca köyündedir. Tuna ağzında da vardır. 6- Uryan Hızırlar: Harput cihetlerinde otururlar. Pertek'in Zeyve köyünde türbesi de vardır. 7- Seyyid Sabunlar: Nâzîmiye kazasındadırlar. 8- Mündîler: Erzincan, Kemâh, Elbistan, Akçadağ kazasındadırlar. 9- Derviş Cemâller: Hozat, Erzincan, Pülümür, Eşkerik, Tanzik köylerindedirler. Şeyh Hasan zümresinin pîri bu seyyidlerdir. 10- Şeyh Ahmed Dedeler: Tercan, Mazgird kazalarıyla Malatya'dadırlar. 11- Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı hac mükâbili ziyâret edenler de seyyidlik selâhiyetini haizdirler..."

Dersim Sancağı'nda nüfusun büyük bir bölümünü aşiretler oluşturmaktaydı. Aşiretlerin umûr-ı dinîyesine bakanlara ise yukarıda da belirtildiği üzere, "Dede" veya "Seyyid" adı verilmekteydi. Dedelik evlâttan evlâda intikâl eder ve bunlara tâbi olanlara mürid denilirdi (Mehmet Zülfü, 1994: 97-100). Seyyid ve dedeler bir aşirete mensup değildirler. Ancak bir veya birkaç aşirete seyyidlik edebilirler. 3 Temmuz 1908 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, bu dönemde Dersim Sancağı'ndaki bazı aşiretlerin reisliği de yine bu "Seyyid"ler tarafından yürütülmekteydi. Mesela Mazgird kazası aşiretlerinden Kırbışanlı aşiretinin Hasan Kım, Hasan Berc ve Hasan Dav isminde "...sâdâtdan 'add olunan üç reisleri olub hiss tabiri Derviş makamında musta'meldir..." şeklinde anlatılmışlardı (BA., İrade Dahiliye, 3. C. 1326, Hususi: 1). Yine bu dönemde diğer aşiretlerin bazılarının da reisliği-

nin “Seyyid”ler vasıtasıyla yürütüldüğü görülmektedir.⁵⁴

Dersim Sancağı’nda bulunan aşiretlerin tamamı reisleri vasıtasıyla yönetilmekteydi. Osmanlı kayıtlarına “Ağa” olarak intikal eden bu kişiler, esasında o aşiretlerin reisleriydi. Bir aşiretin bazan birkaç “Ağa” veya “Reisi” olabilmekteydi. Meselâ 3 Temmuz 1908 tarihli iradede, bu tarihlerde Dersim Sancağı’nda bulunan aşiretlerin tamamına yakınının birden fazla “ağası” vardı (BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi: 1). Her aşiret reisi veya reisleri, aynı aşiretin asil sayılan bir ailesine mensuptu. Aşirete mensup olan diğer insanlar reislerine sıkı sıkıya bağlıydı. 3 Temmuz 1893 tarihli bir raporda Dersim’de bulunan halkın içerisinde bulunduğu durum anlatıldıktan sonra, “... *İşte Dersim ekrâdının efrâdı bu hâlde olub yalnız ağalarını tanırılar...*” denilmektedir (BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res. Mar. Ev. Dosya No: 60, Sıra: 27).

Dersim Sancağı’nda uzun bir süre ıslahat yapılmamasının başlıca sebebinin bu körü körüne bağlılık oluşturmuştur. Osmanlı Devleti 1848 tarihinden sonra bölgede takip ettiği politikalarla aşiret hayatını kırmak istemiş, ancak bazı aşiret ağalarından devlet hizmetinde istifade etme yanlışına düştüğünden

bunda başarılı olamamıştır (Mehmet Zülfü, 1994: 73). Özellikle bölgenin ıslahı için eğitimin büyük bir önem taşıdığı ve bu bölgenin lisanına vakıf mu’allimler gönderilmesi suretiyle eğitime önem verilmesi gerekliliği bölge ile ilgili yazılan bütün raporlarda dile getirilmiştir (BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi: 1). Meselâ 3 Temmuz 1908 tarihli bir iradede, “... *‘aşâ’ir evlâdından on-onikişer yaşlarında onbeş yirmişer çocuk alunub leyli olarak Erzurum ve Harput mekteplerinde ta’lîm ve terbiyelerine bi’l-’itinâ ikmâl-i tahsilden sonra memleketlerine î’âde kılınarak izâle-i cehâlet...*” yoluna gidilmesi istenmekteydi (BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi: 1). Ancak bunun uzun süre mümkün olamadığını belirtmek gerekir. 9 Haziran 1908 tarihli bir arzda (BA., İrade Dahiliye, 9.CA. 1326, Hususi: 11) “...*işidildiğine göre mektep lâfzı mukaddesâtдан bulunmak i’tibâriyle ta’assub-ı câhilâneden dolayı o yerlerin ahâlisi istemezler imiş meğer ki dârü’t-tahsîl veyâhud medrese ta’birleriyle anlara ‘ilm-i hâllerini öğretmek ve katl ü gasb fezâyihini bildirmek yolu tutularak ta’lîm ve terbiyeleri husûle gelmiş olabilsün...*” ifadesi bunun neden gerçekleşmediğini gayet güzel bir şekilde açıklamaktadır.

Dersim Sancağı’nda bulunan insanların uzun bir zaman cehalete mahkûm edilmesinde, aşiret reislerinin tutumlarının yanı sıra, bu bölgeyle uzun süre ilgilenmeyen Osmanlı Devleti idarecilerinin de büyük vebali vardır.

Daha 1908 yılında devlet merkezinden gönderilen iradelerde, bu bölge hakkında

54 Dersim Sancağı’ndaki aşiretler arasında umûr-ı diniyyeye ait işlerin seyidler tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Mesela H. 1310 (1892-1893) tarihli Salname kayıtlarında, nikahın seyidler tarafından akd olunduğu kayıtlıdır. H. 1310 Tarihli Ma’mûretü’l-Azîz Salnamesi, s. 264.

ayrıntılı raporlar istenmekteydi.⁵⁵ Dersim Sancağı'ndaki aşiretler bu sebeplerden dolayı -daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere- uzun süre devlet otoritesini kabul etmemişlerdir. 3 Temmuz 1908 tarihli Harput Mutasarrıfı Hayri Efendi'nin arzında yer alan, "... çünkü şekâvetlerinin yüzde doksan dokuzu sirkâtdir. Ana da kendülerini sevken zarûretdir. Zira'atla ma'îşetlerini temine kâfi arazileri yokdur. Ma'îşet-i râ'iyane ile de hepsi ta'ayyüş idemezler. Kışın şiddetli ve sürekliliği olması külliyyetli mevâşi saklamağa müsâ'id değildir ..." ifadesi bölge halkının durumunu gayet açık olarak ortaya koymaktadır (BA., İrade Dahiliye, 3.C. 1326, Hususi: 1).

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretler arasında sık sık arazi yüzünden ihtilâflar meydana gelmekteydi. 14 Mayıs 1906 tarihli bir raporda yer alan "... aşiret-i mevcûde bey-ninde el-yeom cârî olan münâza'ât ve mudârebât da ale'l-ekser arâzî yüzünden vuku'a gelmekte ..." ifadesi de bunu doğrulamaktadır (BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26).

Dersim Sancağı'nda yaşayan insanların giyim ve kuşamları hakkında H. 1310 tarihli Salname'de yer alan şu bilgiler oldukça önemlidir (H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s. 246): "... Dersim ahâlisi ekseriyet-

le başlarına beyaz veyahut siyah sivri keçe küllâh geçirir ve üzerine ipekten mensûc siyah pûşî veyahut yazma sararlar. Derece-i iktidârlarına göre beyaz bezden yahut yünden şalvar ve arkalarına şâbık ta'bîr olunan bir nevî kısa ve kollu-kolsuz 'aba şalta giyerler. Ahâlisi cer-i cesûr dinç-divâne ve silâhşördür. Başlarının arka cihetine beş altı parmak saç uzatmak âdetlerindedir ..." Burada verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Dersim Sancağı'nda yaşayan insanların Orta Asya ve buradaki Türklük an'anesi ile oldukça yakından bağı vardır. Bu sebeple Dersim'in Orta Asya Türklüğüne bağlılığı uzun bir dönem devam etmiştir denilebilir (Mehmet Zülfü, 1994: 94-95).

Dersim'de yaşayan aşiretler arasında önemli âdetlerden bir tanesi de "kirvelik" âdetidir. H. 1310 (1892-1893) tarihli Salname'de yer alan "... Kirvelik âdât-ı meşhûredendir ki sünnet edilecek çocuğun kirvesi adetâ efrâd-ı aileden sayılır ..." ifadesi Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin kirveliğe ne kadar önem verdiğini göstermektedir (H.1310 tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s. 260). Doğu Anadolu'da yaşayan Alevî aşiretlerinin en eski âdetlerinden olan sünnet düğünlerinin tarikatta büyük önemi bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber, torunları İmam Hasan ve Hüseyin'i sünnet ederek, kirveliğe büyük bir önem vermiştir (Fırat, 1983: 210-211). Bu âdet çok canlı bir şekilde Dersim Sancağı'nda da yaşatılmıştır.

Dersim'de yaşayan aşiretlerin evlilik yani nikâh âdetleri, aşiret adetlerince ve bazen da kaçırmak suretiyle gerçekleşmiştir

55 "... Dersim kaç kısım aşiretdir. Başlıca ağaları nelerde bulunur. İçlerinde şekâvete me'lûf olmayanlar var mıdır? Sırf şekâvet yolunda ta'ayyüş idenleri tahmînen ne kadar nüfûs teşkil eder. Dersim ovasının kâbil-i zira'at olan yerleri neresidir. Ve oralarda iskân idenler asla zira'atla iştigâl itmez mi. Aşiretler nezdinde umûr-i diniyelerine bakar kimseler var mı ..." BA., İrade Dahiliye 9. CA. 1326, Hususi: 11.

(H.1310 tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi, s. 246). Nikâh akdini de seyyidler yapmışlardır. Dersim'deki aşiretler arasında çoğunlukla tek kadınla evlilik yaygındı. Kadınlara büyük bir saygı gösterilirdi. Evlilik ömür boyu olup boşanma olayına rastlanmamaktadır (Nuri Dersimi, 1992: 38). Bu durum da özellikle Orta Asya Türk kültürü ile yakından alakalıdır. Yine bu konu ile ilgili olarak bölgede yaşayan aşiretler arasında düğünlerin de büyük önemi mevcuttu (Nuri Dersimi, 1992: 38; Fırat, 1983: 211). Bu ve benzeri konularda elde yeterli belge olmadığı için sadece durum tespiti yapılmıştır.

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin sosyal yapısı konusuna, özetle şunları da ilâve etmek mümkündür: Aşiret reisleri (ağa veya seyyid) toplumda büyük bir ayrıcalığa sahipti. Sadece seyyidlik yapanlar önemli bir sosyal mevkiye sahiptiler. Her aşirette bir reis mutlaka bulunur, ancak seyyid bulunmazdı. Dolayısıyla seyyidler birden fazla aşiret tarafından saygı görebilirdi. Seyyidler (**Dede-Pir** gibi isimlerle de çağrılırlardı) halktan aldıkları hediyelerle geçinirlerdi. Aşiret reisleri de yine halktan hediye alırlardı. Ancak onlar da hediye verirlerdi. Dersim'deki aşiretler genellikle dışarıdan kız almadıkları gibi dışarıya kız da vermezlerdi. Aşiret reisi ölünce yerine oğlu geçerdi. Aşiret toprağı reisin malı sayılırdı. Yarıcılık oldukça yaygındı⁵⁶.

Dersim'de yaşayan aşiretlerin ve bunlara bağlı insanların adları çoğunlukla Türkçe'dir. Keçel, Koç, Çarıklı, Gedikli, Yağmurlu, Söğütlü, Topuzlu, Küçükler, Diker, İlgör, Yılanlı, Tavuklu, Horanlı gibi aşiret adları bunlara örnek verilebilir. Bu da yöre insanının Orta Asya kökenli bazı yaşayış, inanış ve düşünceleri Doğu Anadolu'da da yaşattıklarının bir delili olsa gerektir (Akgül, 2004: 116).

Dersim bölgesinde yaşayan aşiretlerin birtakım Türklükle ilgili an'aneleri yaşattıkları bilinmektedir. Bu konuda 1930-1940 yılları arasında Dersim Tarihi adıyla önemli bir eser yazan ve aşiretleri yakından tanıyan Mehmet Zülfü'nun önemli tesbitleri bulunmaktadır (Mehmet Zülfü, 1994: 94-96):

"...Dersim'in Türk kabilelerinden müteşekkil bir kavim olduğunu yukarıda da bahs etmiştik. Zaten bu ülkenin tarihi Anadolu tarihinden ayrılmak kabul etmeyen bir parçadır. Anadolu'nun Türklüğü üzerinde kimsenin tereddüdü yoktur. Dersim ise, Anadolu'nun Türklüğü kadar, hatta belki ondan fazla Ortaasya Türklüğüne bağlı kalmakta devam etti. Etilerin, Sümerlerin, Hunların, Moğolların ve hatta Ortaasya Türklerinin dinî âdetleri Dersim'de de görülmektedir. İslâmiyetten evvel her aşiret kendine ma'bûd tanıdığı bir hayvan ve nebâta merâsim-i mahsûsa yapar ve onu yemezdi. Cedlerinin ruhûna ibâdet eder ve kurban keserlerdi. Dersimliler güneşi kudsî bir varlık sayarlar, bu ise Dersim Türklerinin göğe karşı duydukları sevgiyi gösterir. Türklerin en değerli kurbanı at idi. Hunlar güz mevsiminde atlar semirdiği zaman bunları ça-

56 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zülfü, Dersim Tarihi, s. 98; Nuri Dersimi, Dersim Tarihi, s. 32-45. Ayrıca bkz. M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 205 vd.

yırların ve hubûbatın koruyucusu olan tanrılarına kurban ederlerdi. İskitler de kurban ettikleri atları kazanlarda pişirirler, etlerini dağıtırlardı. Dersim’de ise at kurban edilmez, ama satılır, parası yoksullara dağıtılır. Dersim’de koyun, keçi, sığır kurban ederler. Bu kurbanları ya ziyâretgâh tanıdıkları yerde veya ulu ağaç ve taş altında keserler ve dağıtırlar, fakirlere paralar verirler. Şahin kuşu eski Türklerde bir “Totem” idi. Bu kuş öldürülmez, ona ok atılmaz. Dersimliler de şahin ve doğan gibi kuşları mukaddes ve uğurlu sayarlar, çocuklarına da Şahin, Doğan adını verirler. Koç eski Türklerin en değerli armağanıdır. Akkoyunlular, Karakoyunlular’da koç birer Totem idi. Dersimliler mezar taşlarına koç resimleri yaparlar. Bu ise an’anenin hâlâ Dersim’de yaşadığını gösterir. Dersimliler eski Türkler gibi her yılın belli başlı günlerinde güneşe, akarsulara ve dağlara kurban keserler, Hindistan’daki Saka Türkleri gibi onlar da ruhun ölmediğine, koyun ve başka hayvanın bedenine girdiğine inanırlar. Harp zamanlarında ve akınlarında Türk büyüklerinden vefât edenlerin ve şehîd olanlarını yüksek dağların üstüne defn ederlerdi. Dersimliler her yüksek dağda bir ziyâret yattığına kanâ’at ederek, yüksek dağlara hürmet eder ve kurbanlar keserler. Dersim’de dağların, derelerin, aşiretlerin, insanların adları hep Türkçe’dir. Meselâ Kızılkal’a, Ulukal’a, Akpınar, Kurupınar, Karaca Ağ-viren, Kızıldağ, Kırmızı Dağ, Tavuk, Üçdağ, Ak Bayır gibi köy ve dağ adları Menevşe, Güneş, Güllü, Gülperi, Pamuk, İnci, Penbe, Şahin, Doğan, Lâçin, Tursun Bey, Taş, Allah-virdi gibi kadın ve erkek adları vardır. Keçel, Koç, Çarıklı gibi birçok aşiret adları eski Türk adlarıdır. Bütün bunlar Türk varlığının Dersim’de hâlen

yaşayan izleridir. Dersim’de konuşulan dilin yüzde yetmişbeşi Türkçe’dir...”.

Dersim Sancağı’nda elbette sadece aşiretlere mensup insanlar yaşamıyordu. Bunların dışında kalan ve özellikle Çarsancak, Çemişgezek ve Mazgird’de yaşayan bir kısım halkın sosyal durumu hakkında da belgelere intikal ettiği kadarıyla şunlar söylenebilir.

Dersim’in bazı kazalarındaki Müslüman halk, bu bölgeye gelen Acem tacirlerinden veresiye mal almakta ve sonunda ödeyemedikleri için arazilerini satarak, kendi topraklarında “yarıcı” durumuna düşmekteydiler. Bu dönemde 3 Temmuz 1893 tarihli lâyihada konu edildiği üzere, başlık parası da bölgenin önemli bir diğer meselesiydi. Bu başlık parasına ilâve olarak, düğünlerde de çok fazla masraf edilmekteydi. Bu durum ise ahalinin büyük borçlar altına girmesine sebebiyet verdiği için, arazi ve hanelerini Hıristiyanlar’a satmalarına yol açmaktaydı (BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res. Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra: 27) Ayrıca yine söz konusu lâyihadan anlaşıldığına göre, sadece Dersim Sancağı değil, bütün Doğu Anadolu’da sanayi ve ticaret Hıristiyanların eline geçmişti. Dolayısıyla Müslüman halkın pek çoğu amele durumuna düşmüştü. Ayrıca Müslümanlar semercilik, dikicilik, hamallık, kahvecilik, eskicilik gibi işlerle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Bu arada ticaret ve sanayi ile zenginleşen özellikle Ermeniler sadece bir bölgenin ticaretini ele geçirmekle kalmıyor, aynı zamanda Os-

manlı Devleti'nden ayrılmaya kalkıyorlardı. Bu arada sarraf ve çerçici olan bir kısım Ermenilerin, Dersim ağaları ile yakın münasebetleri vardı (BA., Yıldız Tasnifi, Sad. Res. Mar. Evrakı, Dosya No: 60, Sıra: 27)

Sonuç

Osmanlı döneminde, Dersim Sancağı'nda tespit edilen aşiretlerin bu bölgeye nereden gelip yerleştikleri konusundaki görüşler farklılık göstermektedir. Buna göre, bir kısım araştırmacılar, bazı aşiretlerin köklerini hicri onuncu yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasına kadar götürmektedirler. Başta Ahmed Yesevî ve daha sonra Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan ya Orta Asya'dan yeni gelmiş veya daha önce gelerek İran'a yerleşmiş olan aşiretler, Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'ya gelmişler ve bir kısmı da Dersim mıntıkasına yerleşmişlerdir. İkinci görüşe göre ise, XIII. yüzyılın hemen başlarında Orta Asya'da başlayan Moğol akınları neticesinde İran'ın Horasan bölgesinde yaşayan bir kısım aşiretler, Moğol tehlikesinden korunmak için oldukça sarp bir araziye sahip Dersim civarına yerleşmişlerdir. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin özellikle Dersimli aşiretine mensup olanları, Horasan'dan geldiklerini kabul etmektedirler. Ayrıca Celâlettin Harzemşah'ın hatırası da Dersim mıntıkasında uzun süre muhafaza edilmiştir. Bunun yanı sıra Tunceli vilâyetindeki yer adlarının incelenmesi sonucu, bunların Orta Asya ve Horasan'dan izler taşıdığı da tespit edilebilir.

Ayrıca aşiret adları içerisinde bu bölge ile ilgili adların bulunması da dikkat çekicidir. Meselâ Dersim aşiretleri içerisinde de adı geçen *Alanlı*, Hazar Denizi'nin kuzeyinde, Dağıstan'da, Kırım'da yaşayan İran menşeli Alanların bir koludur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin bir kısmı ise Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail mücadeleleri sonucu bu bölgeye yerleşmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi sırasında bu bölgeye yerleşen aşiretler; Çarıklı, Lolanlı, Şadili, Arslan Uşağı ve Balaban aşiretleridir. Özellikle bölgenin oldukça sarp bir araziye sahip olması Doğu bölgesindeki pek çok Alevî aşiretlerin bu bölgeye sığınmalarına sebep olmuştur. Bu aşiretler daha önceleri bu bölgeye yerleşen aşiretlerle karışmışlardır.

Alevî ve Bektaşî olan bu aşiretlere karşı Osmanlı dönemde sert bir politika takip edilmiş ve arazinin de durumu sebebiyle daha sonraki dönemlerde kaderlerine terk edilmişlerdir. Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin, Yavuz Sultan Selim dönemi sonrasında da Alevilikle ilgileri devam etmiştir. Bununla birlikte Orta Asya menşeli âdet ve göreneklerini de terk etmemişler ve bu adetlerini Osmanlılar zamanında da devam ettirmişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak uzun bir dönem Orta Asya ve İran'dan gelen aşiretlerin önemli uğrak yerleri arasında olan Dersim bölgesi, bu önemini 1514 tarihinden itibaren kaybetmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin özellikle Şiîlere karşı başlatmış olduğu takip

politikası, bir kısım aşiretlerin yeniden İran ve Azerbaycan'a dönmesine yol açmış, bir kısmı da Doğu Anadolu'da bulunan dağlık arazilere çekilmişlerdir. İşte bu dönemlerde Dersim bölgesi de bazı aşiretlerin sığındığı bir bölge haline gelmiştir. Bu tarihlerden sonra uzun bir dönem Osmanlı Devleti bu bölge ile pek fazla ilgilenememiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye teşmil etmek için uğraşmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere 1848 tarihinde Diyârbekir eyaleti yeniden teşkilâtlandırılmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek, Dersim Sancağı teşkil edilmiştir. Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu muntıkada yürürlüğe konulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti uzun bir süre bu bölge ile yeterince ilgilenmediğinden dolayı, Dersim Sancağı'nda yaptığı yeni uygulamalarda fazla başarılı olamamış ve özellikle bu tarihe kadar devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Dersim Sancağı'ndaki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden dolayı, bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri ger-

çekleştirmek mümkün olabilmiş ise de, tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle *aşiret reisleri* ve *seyyidlerin* bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de, yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 tarihinden itibaren bir kısım askerî harekâtlar yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bir kısım başarılar elde edilmiş ise de, askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri, **bölgede askerî harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği**, bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça ârızalı bir coğrafi konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, aşiretlerin bir kısmı devlet otoritesini kabul etmek istememişler ve asayişsizlik bu bölgede sürmüştür. Bununla birlikte bu dönemde Dersim Sancağı'nda meydana gelen bu asayişsizlik hareketlerini belli bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Bunun başlıca sebebi, uzun bir dönem aşiret hayatını sürdüren bölge halkının birdenbire bundan vazgeçmeyi kabul etmemesi olmalıdır. Esa-

sında XIX. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen bir kısım isyan hareketlerine bakıldığında bunun siyasî, etnik ve dinî bir mahiyet arz etmediği görülmektedir. Dolayısı ile Dersim Sancağı'nda da, Osmanlı döneminde meydana gelen hadiselerin dinî veya etnik bir mahiyeti söz konusu değildir.

Dersim Sancağı 1848 tarihinde oluşturulmuş olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde bölgede ciddî mânâda bir ıslahat yapılamamıştır. Bunun en büyük zararı ise bölgede yaşayan halka olmuş ve bölge halkı özellikle aşiret reisleri ve seyyidlerin engellemeleri yüzünden bir türlü cehalet zincirini kıramamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nın teşkil edilmesinden sonra, bu bölgede devlet otoritesinden uzak kalmaktan dolayı görülen bir kısım meseleler, daha da artarak devam etmiştir. Bölgenin siyasî tarihi bir türlü asayişsizlikten kurtulamamıştır. Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin yine bu dönemde büyük ölçüde silâhlandıkları da dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti bu dönemde içte ve dışta çok büyük meselelerle uğraşmak zorunda kaldığından bu silahlanmayı da önleyememiştir. Sonuç olarak zira Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, Dersim bölgesinde yaşayan insanların birçok meselesi hâlâ çözümlenmemiş olup, bölgedeki asayişsizlik ve aşiret hayatı da birçok olumsuzluğu ile birlikte sürmekteydi.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Arşivi

A- Cevdet Tasnifi

1. Dâhiliye No:

924	1697	5657
16543	13821	15197
14257		

2. Zabtiye No:

576	1094	1697
2047	3484	

B- İrade Tasnifi:

1. İrade Dahiliye No:

19 RA. 1324	Hususi: 26
9 CA. 1326	Hususi: 11
3 C. 1326	Hususi: 1

H-Yıldız Tasnifi:

1. Sadaret Resmi Mar. Ev.	
Dosya No: 60	Sıra: 27

II. SALNAMELER

1. H. 1310 tarihli Ma'mûrâtü'l-Aziz Sal-nâmesi

III. TETKİK ESERLER

AĞAR, Ömer Kemal. (1940). *Tunceli-Dersim Coğrafyası*. İstanbul.

Ali Kemalî. (1932). *Erzincan Tarihi*. İstanbul.

AKGÜL, Suat. (1992). *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler*. İstanbul.

_____ (2000). *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*. İstanbul.

AKSOY, Bilal. (1985). *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli I*. Ankara.

AŞAN, M. Beşir. (1992). *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri*. Ankara.

BAŞBUĞ, Hayri. (1984). *İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar*. Ankara.

- BAŞTAV, Şerif. (1941). "Sibirler" *Bellekten*, C.5, S. 17-18. Ankara.
- ÇAY, M. Abdulhalûk. (1986). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*. Ankara.
- _____ (1985). "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri" *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1-2, s. 153-157. Ankara.
- _____ (1993). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. Ankara.
- Dersim, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı III, IKS-Sayı: 55058.
- "Dersim" *Türk Ansiklopedisi*, C. XIII, Ankara. 1966.
- DERSİMÎ, Nuri. (1992). *Dersim Tarihi*. Diyârbekir.
- ERÖZ, Mehmet. (1983). *Hıristiyanlaşan Türkler*. Ankara.
- FIRAT, M. Şerif. (1983). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (1988). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeler*. Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1987). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara.
- _____ (1977). *Türk Millî Kültürü*. Ankara.
- KALAFAT, Yaşar. (1990). *Doğu Anadolu'daki Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara.
- _____ (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*. Ankara.
- KINAL, Firuzan. (1987). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin. (1984). *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*. Ankara.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin. (1968). "Kürtlerin Türklüğü" *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Talebe Der. Yay.*, No: 2. Ankara.
- Mehmet Zülfü. (1994). *Dersim (Tunceli Tarihi)*. Yay. Haz.: İbrahim Yılmazçelik-Ahmet Halaçoğlu. Ankara.
- NEMETH, Gyula. (1982). *Attila ve Hunlar*. Çev.: Şerif Baştav. Ankara.
- NUR, Rıza. (1972). *Türk Tarihi*. C. I. İstanbul.
- ÖZTÜRK, Hıdır. (1984). *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*. Ankara.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. (1983). *Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler*. Ankara.
- RİŞVANOĞLU, Mahmut. (1994). *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği*. C. II. Ankara.
- SAN, M. Salih. (1982). *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*. Ankara.
- SEFEROĞLU, Şükrü Kaya. (1982). *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri. Kürtler*. Ankara.
- SEFEROĞLU, Şükrü Kaya-BAŞBUĞ, Hayri. (1985). *Millî ve Millî Birlik Bilinci*. Ankara.
- SEVGİN, Nazmi. (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara.
- SÜMER, Faruk. (1967). *Karakoyunlular*. C. I. Ankara.
- TBMM, Gizli Celse Zabıtları. (1980). Cilt:2 (Devre:1, İçtima:2), Ankara.
- TANYU, Hikmet. (1978). *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul.
- TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin. (1967). "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" *Tarih Dergisi*, S. 22, s. 49-76 ve ekleri.
- TOGAN, Z. Velidi. (1942). *Bugünkü Türkeli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul.

_____ (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul.

Tunceli İl Yıllığı. Ankara. 1973.

TURAN, Ahmet. (1992). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu II*. Ankara.

TURAN, Osman. (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul.

TÜRKAY, Cevdet. (1988). *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul.

ULUĞ, Naşit. (1939). *Tunceli Medeniyete Açılıyor*. İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara.

ÜÇÖK, Bahriye. (1983). *İslâm Tarihi (Emeviler-Abbasiler)*. Ankara.

YILMAZÇELİK, İbrahim. (1999). *XIX. Yüzyılın İlk İkinci Yarısında Dersim Sancağı*. Elazığ.

_____ (2011). *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Yapı*. Ankara.

_____ (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*. Ankara.

YINANÇ, M. Halil. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi*. C. 1. İstanbul.

YÜCEL, Yaşar. (1982). *Mutahharten ve Erzincan Emirliği*. Ankara.

